

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EMRE AVCI

DİNSEL DÜŞÜNCE BAĞLAMINDA DEVLET FELSEFESİ
VE
FARABİ'DE İDEAL DEVLET FELSEFESİ

Danışman

Prof. Dr. Hasan ASLAN

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya,2008

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ŞEKİLLER LİSTESİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
Stata Philosophy Within The Concept Of Religious Thinking And Ideal State Philosopht Al-Farabi	iv
ÖNSÖZ	2
GİRİŞ	3
1. BÖLÜM	
DEVLET KELİMESİNİN ETİMOLOJİK VE NEDENSEL KÖKENİ	
1.1. Devlet Kelimesinin Etimolojik Kökeni.....	5
1.2. Devletin Nedensel Kökeni.....	6
2. BÖLÜM	
İSLAMİYETTE FELSEFE VE DEVLET ANLAYIŞI	
2.1. İslamiyet’te Felsefe Anlayışı.....	9
2.2.İslamiyet’te Devlet Anlayışı.....	12
2.3. İslamiyet’te Devlet Felsefesi anlayışı.....	14
3. BÖLÜM	
FARABİ VE FARABİ’DE İDEAL DEVLET FELSEFESİ	
3.1. Farabi’nin Kimliği.....	15
3.2. Farabi’nin Kültürel Çevresi.....	17
3.3. Farabi’nin Siyasi Çevresi.....	18
3.4. Farabi’nin Toplum Düşüncesi ve Sınıflandırması.....	20
3.5- Farabi’nin Devlet Sınıflandırması.....	23
3.5.1 Faziletli (Erdemli) Toplum.....	24
3.5.1.1 Erdemli Şehirde Yönetim.....	27
3.5.1.2 Erdemli Şehirde Başkanlık ve Özellikleri	28
3.5.1.3 Erdemli Şehirde Çeşitli Topluluklar	31
3.5.2 Erdemli Toplum Dışındaki Toplumlar.....	33
3.5.2.1.Bilgisiz (Cahil) şehir.....	34
3.5.2.1.1 Zorlukların Oluşturduğu Toplum.....	35
3.5.2.1.2 Kötü Şehirlerde Yaşayan Toplum.....	36
3.5.2.1.3 Bayağılık Şehir.....	37
3.5.2.1.4 Şeref Düşkünü Şehir.....	37
3.5.2.1.5 Zorba Şehirde Yaşayan Toplum.....	39
3.5.2.1.6 Demokratik Şehirde Yaşayan Toplum.....	41
3.5.2.2 Fasık Şehirde Yaşayan Toplum.....	45
3.5.2.3 Değişebilen Devlette Yaşayan Toplum.....	46
3.5.2.4 Şaşkın Devlette Yaşayan Toplum.....	47
4. SONUÇ	48
5. KAYNAKÇA	49
6. ÖZGEÇMİŞ	52

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 (Kaynak: Bayraktar Bayraklı, Farabi’de Devlet Felsefesi, Doğuş yayınları, İstanbul 1983, s.65).....	21
Şekil 1.2 (Kaynak: Bayraktar Bayraklı, Farabi’de Devlet Felsefesi, Doğuş yayınları, İstanbul 1983, s.71).....	24

ÖZET**DİNSEL DÜŞÜNCE BAĞLAMINDA DEVLET FELSEFESİ
VE
FARABİ'DE İDEAL DEVLET FELSEFESİ**

İnsanlar yaradılışlarından ötürü doğada ki tehlikelere karşı diğer canlılardan daha savunmasızdırlar. Bu savunmasızlıklarını gidermek amacı ile toplu halde yaşamaya ve karşılarına çıkan çeşitli sorunları birbirlerinden aldıkları yardımlarla çözmeye çalışmışlardır. Bu beraberliğin sürekli hale gelmesi insanları toplum olmaya yöneltmiş ve akabinde söz konusu toplumun yönetilmesi ve düzeni için çeşitli kuralların konulması gerekmiştir. Bu kuralları uygulanması için herkesin üstünde olacak bir yaptırım gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu yaptırım gücüne “devlet” denilmektedir. Devletin kurumu temelde insanların ihtiyaçlarına cevap vermek ve sorunlarını çözmek için vardır. Dolayısıyla toplumda yaşayan insanların ortak paydası devlet kurumunun oluşmasının asıl sebebidir. Bu sebepten ötürü devleti korumak ve onu yüceltmek, ondan yararlanana herkesin görevi haline gelmiştir.

Devlet kurumu kendini oluşturan insanların düşünceleri ve yaşayış biçimleri ile şekillenen bir kurumdur. Bu sebepten ötürü dinin devlet üzerinde etkisi çok büyüktür. Bunu incelemiş olduğum din olan İslamiyet’te açıkça görülmektedir. Zira İslamiyet yapısı itibari ile hem maddi, hem de manevi alanlara hitap eden, insanlara sadece dini bilgileri göstermenin yanı sıra kendisine inananların sosyal hayatlarını ve kurdukları kurumların yapısal özelliklerini de etkileyen bir özelliği mevcuttur. Bu sebepten ötürü İslam’a sadece dini özellikleri açısından bakmak eksik olmaktadır.

Önemli Türk-İslam düşünürlerinde biri olan Farabi de İslam’ın söz konusu özelliğinin yanı sıra evrenselliğinin den de yararlanarak devlet düşüncesini geliştirirken etkilenmiş olduğu Aristoteles ve Platon’un eksikliklerini gidermiş ve bu düşünürlerin oluşturduğu ancak kendi yaşadıkları sınırlı site-devlet yapısı içerisinde düşündükleri devlet ve yönetimle alakalı düşüncelerini bütün dünyayı kapsayacak şekilde oluşturmuştur. Farabi devleti düşüncesini oluştururken devleti şekillerini devleti oluşturan toplumun yapısına göre sınıflandırmıştır. Burada Farabi’nin göstermek istediği nokta devlet kurumunu oluşturan temel ögenin insan olduğudur.

ABSTRACT**STATE PHILOSOPHY WITHIN THE CONCEPT OF RELIGIOUS THINKING
AND IDEAL STATE PHILOSOPHY IN AL-FARABI**

Humans are more defenseless to natural dangers than other living beings because of their temperament. In order to correct this deficiency, humans, who have begun to live in a social way since ancient times and solve the problems they face through cooperation, created different societies as a result of respective cooperation. In order to protect existence and order of these societies, various rules were created. However, an institution that embraces the whole society and has sanction power is needed in order to exercise these rules. This institution is called “state”. Basically, state exists to cover needs of humans and solve their problems. The desire to protect common share of people constituting the society creates the state. Therefore, it is everyone’s responsibility to protect the state.

State is an institution that is formed according to the thoughts and life styles of the people living in it. Thus, religion, which has a significant power on shaping thoughts of people, has a significant effect on state. This effect is seen in Islam that I have reviewed. Because of its structure, Islam has effect both on material and spiritual subjects. It is a universal religion that has the power to affect not only beliefs but also life styles of people.

At this point, Al-Farabi, who is an important Turkish-Islamic philosopher, also benefited from universality of Islam besides its respective aspect. Al-Farabi was affected by thoughts of Platon and Aristoteles while forming his thoughts about state and administration. Al-Farabi made these philosophers’ thoughts, which are limited because of the city state in which they live in, embrace the whole world by compensating them with universality of Islam.

ÖNSÖZ

Araştırmamın konusu olan dinsel düşünce bağlamında devlet felsefesi ve Farabi'de ideal devlet düşüncesini incelerken ilk olarak insanların neden toplu halde yaşamaya başladıklarını ve devlet kurumunun ne şartlar altında, ne amaçla kuruluşunu anlatmaya çalıştım. Devleti kuran insanların hangi amaçlarla bir araya geldiğini ve devletin kuruluşundaki gereklilikleri göstererek devletin varlığını anlamlılaştırmaya çalıştım.

Araştırmamın ilk kısmı olan dinsel düşünce bağlamındaki devlet felsefesini İslamiyet bağlamında inceledim. Bunun başlıca sebebi İslam dininin sadece manevi değil dünyevi yönünde var olması ve insanların sosyal yaşantılarını da etkileyecek bir yapıya sahip olmasıdır. Bu sebepten ötürü insanoğlunun en önemli yetilerinden biri olan devlet kurumuna olan etkileri de büyüktür. İslam dininin bu özelliği Müslüman filozofların devlet ile ilgili düşüncelerini de derinden etkilemiştir.

Bu filozoflardan biride Farabi'dir. Farabi ortaya koyduğu devlet düşüncesinde düşüncelerinden önemli ölçüde yararlandığı Antik Yunan filozoflarından olan Aristoteles ve Platon'un yanı sıra inandığı din olan İslam'ın evrensel yapısından etkilenmiştir. Farabi Antik Yunan filozoflarının yaşadıkları site devletin yapısı itibari ile çok kısıtlı bir alan için kurdukları devlet düşüncelerini, İslamiyet'in evrenselliği ile tamamlayarak bütün dünyayı kapsayacak bir hale getirmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki Farabi Platon veya Aristoteles'in düşüncelerini taşımamış onların düşüncelerinin eksik yönlerini gidererek bütün dünyayı kapsayacak bir düzeye getirmiştir.

Bu araştırmamın çalışmasında başta Profesör Doktor Hasan Aslan hocama ve Profesör Doktor Şahin Filiz ve hocama yaptıkları yardımlardan ötürü teşekkür ederim.

GİRİŞ

İnsanoğlu, doğumundan itibaren doğada ki, diğer varlıklardan fiziksel açıdan daha zayıf ve savunmasız olmasının sebebiyle, var oldukları ilk günden itibaren topluluklar halinde yaşamıştır. Beraber olmanın verdiği güven ve rahatlıkla önce küçük gruplar halinde yaşamayı sürdüren insanoğlu, daha sonraları bu küçük grupların gerek doğadan, gerekse diğer insanlardan kaynaklanan sorunlardan ötürü birleşmesi ile büyük topluluklar halinde yaşamaya başlamıştır. Söz konusu bu nedenin yanı sıra insanlar toplu olarak yaşamaya yönlendiren başka değişik sebeplerin de var olduğu düşünölmektedir.

Birlikte yaşamak insanlar için ne kadar hayati bir gereksinim ise bu yaşam düzeni içerisinde, kargaşadan uzak bir şekilde devam ettirmek de o kadar hayati bir önem arz eder. Yazılı veya yazısız kurallar hiç şüphesiz ki toplum içindeki düzenin oluşmasında temel bir rol oynar. Yazılı veya yazısız kuralların kendilerine uymayanlara karşı belli bir yaptırım gücüne sahip olması sayesinde toplumda insanlar arasında düzen sağlanabilmektedir.

Bu yaptırım gücünün etkin bir şekilde işleyebilmesi için toplumla, ona düzen getiren kuralları uygulayabilen bir yapıya ihtiyaç vardır. Bunun adına “devlet” denilmektedir. Zaten ilk uygarlıklardan bu yana, devlet öncelikle güvenlik, adalet, eğitim ve sağlık gibi konularda insanların ihtiyaçlarının tek bir yetkide toplanmasını hedeflemektedir. Devletin var oluş nedeni de insanın ihtiyacı olan hizmetlerin tek çatı altında toplanması gerekliliğidir.

Devletin kurumu temelde insanların ihtiyaçlarına cevap vermek onların sorunlarını çözmek ve daha iyi bir hayat yaşamalarını sağlamak için kurulmuş bir yapıdır. Toplumda yaşayan herkesin ortak paydası devlet kurumunun oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla devleti korumak ve onu yüceltmek, ondan hizmet alan herkesin görevi haline gelmiştir. Devlet insanlar tarafından kurulduğu için insanların yaşam şekilleri ve inançları bu kurumu derinden etkilemekte ve tarih boyunca devam eden gelişimi yönlendirmektedir.

Tezimin ilk bölümü, bir devletin gelişimini yönlendiren en önemli öge olan dinsel düşünce bağlamında, “devlet felsefesinin” incelenmesidir. Zira dinsel düşüncelerin değişmez ve katı kuralları içerisinde gelişmiş olan devlet yapısı hiç kuşkusuz ki hızlı değişimlere kapalıdır. Dinsel düşüncenin barındırdığı yazılı veya yazısız kurallar, devlet yapısında diğer kanunlara

nazaran daha kalıcı olmaktadır. Bunu sebebi dinin dogmatik yapısıdır. Bu sebeplerden ötürü kendine has düşünce yapıları ile insanlık tarihini derinden etkilemiş devlet şekillerine sahip olan İslam dininin devlet düşüncesini incelemek, araştırmamın önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

1.BÖLÜM

DEVLETİN ETİMOLOJİK VE NEDENSEL KÖKENİ

1.1- Devlet Kelimesinin Etimolojik Kökeni

Devlet kelimesi Arapça “devlet” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Arapçadaki “*devle*” kelimesinin yazılımlı “*tevadül*” kelimesinin yazılımlıyla benzerlikler içermektedir. Bu mantıkla “devlet” kelimesinin “*tevadülen*” yani “ele geçirilen” anlamına geldiğini söyleyebiliriz¹. Zira eski Arapça’da iki ordudan biri veya ötekine geçen zafere “devlet” denilmiştir². Bir diğer yandan servet, mevki veya itibar sahibi kişilerin sahip olduğu bu durumlara “devlet” denmektedir³. Zira eskiden bazı yüksek makam sahiplerine “devletli” denilmekteydi⁴.

Devlet teriminin İngilizce’de “*state*”, Fransız’da “*etat*” Akmanca’da “*staat*” ve İtalyanca’da karşılığı “*stato*”dur. Ancak bu kelimelerin hepsinin kökeninde Latince “*status*” kelimesi bulunmaktadır⁵. Ayrıca Latince *status* devlet demek değil, “hal”, “durum”, “vaziyet” demektir⁶.

Antik Yunanda ise devlet için “*polis*” terimi kullanılırdı. Bunun anlamı “*site*” yani şehir demektir. Bu terimle anlatılmak istenen şehirde oturanların oluşturduğu topluluktur⁷. Romalılarda ise devlet karşılığında “*civitas*” ya da “*res publica*” sözcükleri kullanılmıştır. Civitas, “site”, “medine” yani şehir devletleri demektir⁸. Res publica ise “mal” (*res*) ve “kanun” (*publica*) anlamındaki kelimelerden oluşur. Res publica “kanun malı” olarak anlamlandırılabilir⁹. Ortaçağda ise devleti ifade etmek için “*terre*”, “*land*” gibi toprağı yeri ifade eden terimlerin yanında “*citta*”, “*ville*”, “*bourg*” gibi şehir anlamına gelen fakat devlet teriminin yerine kullanılan sözcükler de mevcuttur. Hiç kuşkusuz bunun sebebi aynı Antik

¹ Bülent Nuri, Anayasa Hukuku: Genel Esaslar, Ankara Ay Yıldız matbaası 1970 s89

² Ali Fuat Başgil, İ,Esas Teşkilat Hukuku, İstanbul, Baha matbaası, 1960,s126

³ a.g.e

⁴ a.g.e

⁵ Recai Oktam, Umumi Amme Hukuku, İstanbul, 1952, s8

⁶ Türk hukuk kurumu, Türk hukuk lügatı, Ankara, Türk hukuk yayımları,1944 {Ankara başbakanlık basımevi 1991} s576

⁷ Yavuz, Amme Abadan Hukuku ve Devlet Nazariyeler, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1952, s123

⁸ Türk hukuk kurumu, Türk hukuk lügatı, Ankara, Türk hukuk yayımları,1944 {ankara başbakanlık basımevi 1991} s576

⁹ [Http://en.wikipedia.org/wiki/Res-publica](http://en.wikipedia.org/wiki/Res-publica)

Yunanda olduğu gibi şehir devlet yapısı şeklindeki devletlerin varlığıdır. “Devlet” teriminin çağdaş anlamı ise kesin olarak belirlenmesinde ve yaygınlaştırılmasındaki başlıca ölçütlerin Niccolò Machiavelli tarafından belirlendiğine dair çok yaygın bir düşünce vardır¹⁰.

Günümüzde devlet kelimesine birçok anlam yüklenmekte genel olarak Ali Fuat Başgil'in de söylediği üzere “tıpkı altın bir top gibi elden ele geçen ve kuvvetli zapt inhisarına giren ikbal, nüfuz ve iktidar¹¹.”

1.2-Devletin Nedensel Kökeni

Devletin “Etimolojik Kökenin” açıklanmasından sonra “Nedensel Kökenini” inceleyelim.

Yapısal açıdan devleti öteki sosyal kurumlardan ayıran en önemli özellik, devletin yapısal genişliğidir. Bir toplumda yapısal olarak devletinkinden daha geniş, daha yaygın ve daha kapsayıcı başka bir sosyal kurum yoktur. Devlet bu yapısal genişliğinin yanı sıra elinde üstün bir yaptırım gücünün ve zorlama olanağının da olması devletin diğer toplumsal kurumlar arasındaki en önemli ayırt edici özelliğidir.

Devletin bir diğer nedensel kökeni de güvenlik ihtiyaçlarıdır. İnsanın tek başına kendi güvenliğini sağlama yetisi, kendisi için tehdit oluşturan tehlikeler karşısında çok yetersizdir. Bu nedenle ortaklaşa güvenlik ve savunma ihtiyacının ortaya çıkması insanların toplu halde yaşamalarını gerekli kılmıştır.

Devletin kökeni ve ortaya çıkış nedenleri hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Fakat çoğunlukla kabul edilen anlayış devletin oluşumunun temelinde toplumun güvenlik ihtiyacının var olmasıdır. Toplumda insanlar canlarına ve mallarına yönelik tehlikelerden korunmak isterler. Devlet toplumun bu hedefini gerçekleştirebilecek yasal güce sahip olan kurumları bünyesinde bulundurur.

---

¹⁰ Ahmet Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, cilt4 Ankara 2006, s239

¹¹ Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku, İstanbul, Baha matbaası, 1960, s126

Bunun yanında insanın akıl sahibi olması, dolayısıyla hür olması, kendini koruma içgüdüsüne sahip olması ve toplum içinde yaşama zorunluluğunda olması gibi özelliklerinin toplumda düzeni sağlayacak bir otorite olarak devleti ortaya çıkardığı görüşü de yukarıdaki görüşü tamamlamaktadır.

Devlet bir taraftan kuruluş amacı itibariyle kendisini oluşturan insanların menfaatlerini gözetirken diğer taraftan da toplumun güvenliğinden, eğitiminden, iç düzeninden ve diğer devletlerle olan ilişkilerin düzenlenmesinden de sorumludur. Bununla beraber devlet, sadece insanların menfaatlerini gözetilen bir yapı olarak görülmemelidir. Zira devletin oluşumunda dil, din, ırk, kültür gibi toplumun ortak değerleri de son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Böylelikle unutulmamalıdır ki, devleti sadece insanların çıkarlarını koruyan bir mekanizma olarak görmek, devletin içindeki diğer önemli fonksiyonları görmezden gelmek demektir. Devlet aynı zamanda kendine has sorumlulukları, görevleri ve siyasi, askeri ve ekonomik açıdan yaptırım güçleri bulunan bir yapıdır. Bu düşünceden yola çıkarak devlete siyasi bir yapı olarak da bakabiliriz. Ayrıca devletin bir millet bilincinin var olabilir olmasını sağlayan güçlü bir yapı olduğunu da söyleyebiliriz.

Bu aşamada bir parantez açarak siyasi kimlik kazanan devleti oluşturan toplumda, toplumun ahlaki kurallarının önemine göz atalım.

Devletin hukuksal otorite kurma ihtiyacını yaratan sorunlar ahlaki sorunlarla iç içedir. Zira hukukun içerisinde yer alan adalet, hürriyet, hak, ahde vefa gibi olgular doğrudan ahlakla ilişkilidir. Bunlar insanlar arası ilişkileri düzenleyen olgulardır. Bununla beraber toplumdaki bütün insanların bu değer yargılarına uymasını beklemek gerçekçi bir davranış olmayacaktır.

Her insanın içinde bulunan ve toplumsal değerlere uymasını sağlayan kişisel güç, kişinin vicdanıdır. Ancak bu olgunun bir zorlayıcı gücü bulunmadığı, bununla beraber insanın hem iyiye ve güzele hem de kötüye meyilli olmasından ötürü vicdan sahibi dahi olsa insanın olaylar karşısında nasıl davranacağını kestirmek çok zordur. Buna insanın kontrolü dışında olan etkenleri kattığımızda tahmin olasılığımız büsbütün zorlaşmaktadır. Vicdan ise kişiyi her zaman iyiye ve doğruya yönlendirecek bir kuvvete sahip değildir. İşte bu sebeplerden ötürü toplumsal düzeni sağlayacak olan kanunları uygulayabilecek bir kuvvet gerekmektedir ki bu kuvvetin adına “devlet” denilmektedir.

Kişinin, toplum içerisinde düzeni sağlayan ahlaki kurallara uymaması o kişinin toplumdan dışlanmasına sebep olurken, devletin böyle bir davranış içerisinde bulunması dşinlemez. Zira bu davranış toplumda çözülmelere yol açacaktır. Bu da toplumun ve dolayısıyla toplumun içinde bulunduğu devletin parçalanmasına neden olur. Bu sebepten ötürü devlet, düzeni bozacak davranışlara karşı yaptırımlar uygular.

Burada söz konusu olan yaptırımları içeren kanunlar toplum içerisindeki ahengi sağlarken insanların toplumdaki özgürlük sınırlarını da belirtmektedir. Bu sınırlar içerisinde fertler özgürce hareket etmektedirler. Bununla beraber kişiler eğer kendilerine ayrılan sınırları aşarlar ise kanunun koyduğu yaptırımlarla karşılaşırlar.

Devletin varlığı, oluşturulduğu toplum içerisinde düzeni sağlayarak toplumun sosyal hayatının düzenli bir şekilde devamını sağlar. Bu sebepten dolayısıdır ki devlet teşkilatı, onu kuran milletin devamlı olma iradesinin bir göstergesidir. Zira milletleri tarihte yer edinmesini sağlayan ve onların birlikteliklerini koruyan yegne kurum devlettir. Devletlerin yapısı kendini kuran milletin yaşayış tarzı ile yakından ilgilidir. İnsanların yaşadıkları coğrafya, sahip oldukları kültürel öğeler ve inanç yapıları onların devlet yapılarını derinden etkiler. Din ğesi tarih boyunca devlete etki eden öğeler içerisinde en güçlü olanıdır.

2.BÖLÜM

İSLAMİYETTE FELSEFE VE DEVLET ANLAYIŞI

2.1-İslamiyet'te Felsefe Anlayışı

İslam felsefesi diğer dinlerin ve kültürlerin düşünce yapılarından daha zengin ve daha bilgi birikimine açık bir felsefe anlayışına sahiptir. Bunu en büyük sebebi İslam dininin evrensel bir yapıya sahip olması, diğer dinlere nazaran sömürgecilikten ve ayrımcılıktan uzak olan yapısıdır. İslamiyet'in doğduğu yer olan Arap yarımadası'nın da coğrafi etkisiyle hem doğunun hem de batının felsefesinden etkilenmiştir.

Antik Yunan felsefesinin yanı sıra Hint ve İran felsefesi de İslam felsefesini geliştiren önemli kaynaklardır. Buralardan gelen kısmen dini ve ahlaki içerikli bilgiler yeni gelişen ve büyüyen İslam düşüncesi için önemli bir bilgi kaynağı olmakla beraber, çeşitli din ve din dışı bilgiler arasında sentez yapmasına olanak sağlayarak İslam felsefesini zenginleştirmiştir. Hem doğu hem de batı uygarlıklarından birçok düşünürün katkıda bulunduğu bu felsefi disipline en çok etki eden öge ise İslam'ın kutsal kitabı Kuran olmuştur. Yapısı itibari ile insanların sadece öteki dünyalarını değil bu dünyadaki ilişkilerini de düzenleyen bir kitap olmasından ötürü İslam'ın felsefi disiplinine de etki etmiştir.

Din ile felsefe, aslında birbirlerine düşünsel yapıları itibari ile zıt iki disiplindir. Bir tarafta dinin dogmatik ve değişmez yapısı ve insanların hayatlarını ve düşünce yapılarını kontrol etme arzusu, öte tarafta felsefenin her zaman insanların kafasına sorular sokan yapısı bulunmaktadır. Felsefe disiplini İslam içerisinde anlayışla karşılanmış ve desten görmüştür. Bunun en önemli sebeplerinde coğrafi durumu sebebiyle doğu ve batının geçiş noktasında bulunan Arap yarım adasının çeşitli düşünceleri içinde barındırmasıdır. Diğer bir önemli sebep ise İslam'ın dinsel kuralların dışında, insanın düşüncelerine ve kişisel tercihlerine verdiği serbestliktir. İslam'ın temel şartlarına saldırmamak ve onun düşünsel yapısına zarar vermemek şartı ile insanın düşüncesine verdiği özgürlüktür. Bu özgürlükçü akım İslam düşünürleri ve dönemin devlet liderleri tarafından da desteklenmektedir.

Felsefenin düşünsel etki alanının genişliğinin İslam dinin etki alanına da taşması hiç kuşkusuz felsefi düşünce ile İslami dinsel düşünce arasında mutlak bir gerilim yaratmıştır. Oluşan bu gerilimin kökeninde statükocu ve dogmatik dinsel düşünce ile düşünsel açıdan devamlı gelişmeye ve değişikliklere açık olan  zg r felsefi düşünce arasında bir çatışma olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut atışmalardan birinin konusu Hz. Muhammed'e inen vahiyler ve onun söylediği sözlerle felsefi alanlarda tartışılan ve geliştirilen sözler arasındaki karşıtlıklardır. Vahiilerin kutsallığı ve İslam dini için önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarının da Müslümanlar için önemi çok büyüktür. Dolayısıyla bu konular üzerinde eleştirel düzeyde de olsa felsefi çalışmalar yapılması İslam içerisindeki felsefi çalışmaları olumsuz yönde etkilemiştir.

Bir diğer gerilim yaratan konu ise geleneklerin karşısındaki ilerleme bağlamındaki değişimlerdir. İslam'ın ilk doğduğu yer olan Arap yarım adasında, kabileler ilk başlarda İslam'a geleneklerine aykırı olduğu için karşı çıkmışlardır. İslam'ın kabulünden sonra gelenekleri ve yaşam biçimleri değişen Arap kabileleri felsefi düşüncenin getirdiği değişikliklere de tepki göstermişlerdir.

Buradan da anlaşılabilmektedir ki İslam dini içerisindeki felsefi çalışmalar ve hareketler sadece dini yapılardan dolayı değil o dinin mensupları tarafından da engellenmiştir ve engellenmektedir. Bu iki nokta felsefenin İslam dini üzerindeki değişim gücünü kesmektedir. Bununla beraber İslam'ın dogmatik düşünceleri ile felsefenin hızını kesmesi bir bakıma felsefenin ve dolayısı ile  zg r düşüncenin yararına olmuştur. Bu engelleme hızlı değişimin getireceği ani olumsuz etkileri en aza indirgeyerek, insanların bir ölçüde değişime daha rahat uyum sağlamasına neden olmuş ve ileride oluşabilecek felsefi çalışmaların karşısında olan düşünceleri de desteksiz bırakmıştır. Felsefenin getirdiği hızlı değişim içerisinde oluşacak olan ve toplumun önemli bir kesimini de etkileyecek olan olumsuz bir olay, gelecekte toplum içerisindeki düşünsel ilerlemeleri uzun süre durduracak bir ön yargı yaratacaktır.

Yukarıda anlattığımız bilgiler işiğında İslam felsefesinin hiç şüphesiz dinin ve o dine inanan toplumun etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Burada unutmamamız gereken bir başka önemli nokta ise İslam felsefesi araştırmalarında önemli bir yer tutan Tanrı kavramındır. Zira İslamiyet'te de din Tanrı'nın varlığını kabul etme ile başlar.

İslam felsefesindeki en önemli konularından biri, en yüce varlık olarak önce Tanrı'yı sonra insanı ve maddeye kadar inen bir varlıklar dizisinin incelenmesidir. Kuran'da da belirtildiği üzere Tanrı'nın varlığını ve birliğini duyurmak İslam'ın temel görevidir. İslam felsefesinin amacı düşünsel alanda Tanrı'nın varlığını anlatmak, ispatlamak ve kabul ettirmektir. O halde İslam felsefesinin amacını Tanrı'nın birliğini, büyüklüğünü ve teklliğini anlatan dini düşünceleri felsefi ortamda da desteklemek olarak açıklayabiliriz.

Bununla beraber Tanrı'nın bu anlaşılabilir büyüklüğü ve gücü, niteliklerini araştırmamıza engel değildir. İslam felsefesinin de amacı Tanrı'nın üstün niteliklerini, din dışı düşünsel alanlarda da göstermek, kabul ettirmektir. Buradan da anlaşılacağı üzere İslam felsefesi sadece felsefi bir çalışma görevi üstlenmekle kalmamış bununla beraber bir nevi entelektüel alanda dinsel propaganda görevini de üstlenmiştir. İslam dinin diğer bir söylevi ise Tanrı'nın her şeyden önce var olduğudur. Bu da Tanrı'yı sonuç değil neden yapmaktadır. Bu felsefi açıdan araştırılan birçok unsurun kökünü göstermesi açısından önemli bir noktadır.

Tanrı, her şeyin yaratıcısı olmakla beraber her zaman var olandır. O, her şeyi bilir ve görür, ibadet sadece Tanrı'ya yapılır. Burada en önemli nokta Tanrı'nın tekligidir. Hiçbir şekilde Tanrı'ya eş bir başka varlık olamaz. Bu İslam dininde en büyük günahdır. İslam'ın Tanrı'nın tekligini kesin bir şekilde kabul etmesi ve bunun tersinin belirtilmesine şiddetle karşı çıkmasının dinsel bağlam dışında pratikteki en önemli sebebi çok tanrılı dinlerin yarattığı dinsel otorite sorunudur. Birçok tanrının var olduğu toplumlarda toplumu birbirine bağlayan ve dolayısıyla devlet kurumunun oluşmasında en büyük etkenlerden biri olan dini birlikteliğin zayıflamasına dolayısıyla devletin de zayıflamasına ve kargaşa ortamının doğmasına sebep olacaktır. Bu sadece devletin yok olması ile sonuçlanmayacak o devleti kuran medeniyetin yok olmasına da neden olacaktır.

Sonuç olarak; İslâm felsefesi kendinden önce kurulmuş olan büyük düşünce hareketleriyle teması geçmiş, onlardan aldıklarını yorumlamış ve çağının hemen her türlü milli, sosyal dini meseleleriyle ilgilenmiş hem manevi, hem de dünyevi yönü bulunan çok önemli bir düşünce akımıdır.

2.2-İslamiyet'te Devlet Anlayışı

Devlet kurmak insanın en önemli yetilerinden biridir. İnsanın oluşturduğu bu kurum çeşitli sebeplerden ötürü meydana gelmiş olan toplulukların düzen içerisinde yaşamasını sağlayan yazılı veya yazısız kanunların uygulanmasında başlıca yetki sahibi olmakla beraber insanların kurumuş olduğu diğer kurumların ahengini sağlama görevini de üstlenmektedir.

İslam dini yapısal olarak sadece ilahi bir din olmamış, aynı zamanda insanın toplum içinde yaşadığı sorunlara da çeşitli çözümler getirmiş yani hem maddi hem de manevi özellikleri bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü insanın sosyal yaşamında önemli bir yere sahip olan devlete de etki etmiştir.

Sosyal devlet anlayışı sadece o devlete mensup insanların eğitim, sağlık, barınma, beslenme ve güvenliklerinin sağlanması anlamına gelmez. Sosyal devlet, toplumun devletini sahiplenmesini sağlayan bir yapıdır. İnsan rahat olduğu yerde yaşamak ister, rahat olduğu yeri benimser ve sahiplenir. Sosyal devlet, bu bağlamda insanın içinde yaşadığı devleti sahiplenmesini sağlayan bir yapıdır. İslam dininde insan sadece Tanrı'ya karşı değil, diğer insanlara karşı da sorumlulukları olan bir varlıktır. Öyle ki insanların birbirlerine karşı olan sorumlulukları Tanrı'ya karşı olan sorumlulukları kadar fazladır. Sosyal devlet anlayışında, devlet kendisine gelen gelirler ile toplumun eğitim, güvenlik, sağlık, barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılarken, İslamiyet özellikle nüfus olarak dağınık ve kalabalık olan devletler için zor ve karmaşık olan bu görevin en azından barınma ve beslenme kollarını halka indirgeyerek, insanların temel ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılamalarını sağlamıştır. Bu şekilde bu iki hayati temel ihtiyacın sürekli olarak devam etmesini sağlamıştır. Toplum içerisinde bir birliklilik ve yardımlaşma ağı kurulmasını sağlayarak devletin maruz kalacağı her koşulda bu ihtiyaçların tedarikinin devamlılığını amaçlamıştır.

Gerek Hz. Muhammed'in hadislerinde, gerekse Kuran'daki ayetlerde insanların birbirlerine karşı sorumlu oldukları ve en güzel ibadetin insana yapılan yardım olduğu söylenmektedir. Eğitim, sağlık ve dış güvenlik hizmetlerinin dışında, İslamiyet, insanların birbirleri ile ilgilenmesi birbirlerine yardım etmesini emreder ki bu sayede toplumun her ferdinin huzur içinde yaşaması amaçlanır.

İslamiyet'te insan konusunda son derece hümanist bir yaklaşımla kişinin iyi yönlerinin var olabildiği gibi kötü yönlerinin var olabileceği belirtilmektedir. Zira insan yapısı itibariyle fiziksel özellikleri sebebiyle kötü ve zararlı yönlerinin bulunmasının yanı sıra ruhani özelliklerinden dolayı iyiye ve doğruya yönelir. İnsan, hem iyi hem de kötü yönleri barındırmasından dolayı bu yönlerin çatışımı içerisindedir. İslam dini insanın fiziksel özelliklerinden ötürü meydana gelen bu kötü tarafı “nefs” olarak adlandırmış ve onu insanın en büyük düşmanı ilan etmiştir. Zira İslamiyet'e göre nefis zararlı dünyevi zevklere meyil ederek insanı Şeytan'ın gücü altına sokar.

Hiç kuşkusuz ki nefsin kontrol altında tutulması sadece dinsel bağlamda değil, pratikte devlet yönetiminde de yararlıdır. Dinsel bağlamda alkol, uyuşturucu ve fuhuş gibi insana zevk veren ve nefsin istediği şeylerin içinde yer alan bu öğeler daha önceden belirttiğimiz üzere dağınık ve kalabalık bir nüfus yapısına sahip ilk İslam devletlerinin sosyal açıdan zarar görmesine ve hatta devlet güvenliğinin dahi tehlike altına girmesine sebep olacaktır. Bu sebepten ötürü İslamiyet'in nefis gibi insanın kötü özellikleri konusundaki tutumu sadece dinsel bağlamda değil uygulamada devlet yönetimi bağlamında da dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Şu nokta kesin olarak bilinmelidir ki İslam kargaşa ve düzensizliği kendisine düşman olarak kabul etmiş bir dindir. Kuran'da da belirtildiği üzere karşı çıktığı isyan ve düzensizliği “hüsrân, fitne ve fesat” kelimeleriyle anlatmakta ve buna karşılık olarak düzeni tavsiye etmektedir. Söz konusu ikazlar ve emirler din bağlamında görünse de devlet düzeninin de kaynağını bu dinsel öğeler içerisinde belirtmektedir. Tanrı Kuran'da bu konuda şu emri vermektedir. “Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Bir şey hakkında çeliştiniz takdirde- eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- hemen onu Allah'a ve Peygamber'e götürün bu hem hayırlı, hem de sonuç itibariyle daha güzeldir.”¹²

---

¹² Kur'an, 4/9 (Nisa)

2.3- İslamiyet'te Devlet Felsefesi Anlayışı

Aristo ve Platon gibi siyaset ve devlet felsefesi düşünürlerinin yaşadığı eski Yunan'da ki şehir-devletlerinde halk, belli sınırlar içerisinde değişime kapalı bir düzende yaşamıştır. Bunun sonucu olarak, siyasal ve sosyal düşünceleri yaşadıkları şehir-devletin sınırlarını aşamayıp korumacı ve kapalı bir zihniyet içerisinde, gelişmeye açık olmayan, eksik bir biçimde gelişmiştir.

İslamiyet'teki devlet felsefesi ise kapalı toplum anlayışlarının etkisinde kalmış olan eski Yunan siyaset felsefesinin aksine sadece belirli, bir zümre için değil bütün insanlığa gönderilmiş olan İslamiyet'in dinsel yapısından da faydalanarak sadece dini olarak değil, İslamiyet'in hüküm sürdüğü geniş coğrafyadaki kültürel çeşitliliğin de etkisiyle hukuk, ekonomi ve askeriye gibi hayati konularda gelişim göstererek, Antik Yunan gibi kapalı toplumlara nazaran daha gelişmiş bir devlet yönetimi anlayışına sahip olmuştur.

Unutulmamalıdır ki İslamiyet sadece dinsel ritüelleri içeren Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir din değildir. İslamiyet kabul edildiği toplumlardaki gerek sosyal gerekse siyasal hayatı düzenleme gücüne sahip bir dindir. Tek bir kitap ve tek bir Tanrı'nın var olduğu düzen ve barışı hedefleyen bir din olan İslamiyet, toplumun her kesiminin çıkarlarını korumaya yönelik bir yapıya sahiptir. Keza Kuran'da ise insanların bir arada düzen içinde, birbirleri arasında barış ve huzur içerisinde nasıl yaşayacaklarını anlatan öğretiler bulunmaktadır. Yani İslam dini insanların oluşturdukları devlet kurumlarının nasıl olması gerektiğini gösteren bir yapıya sahiptir. Bütün bu yapısal özellikleri İslam'ın evrenselliğinin bir sonucudur.

3.BÖLÜM

FARABİ VE FARABİ'DE İDEAL DEVLET FELSEFESİ

Bu bölüme kadar anlatılan kısımda İslam dininin devlet üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin neticesinde oluşan durumları ele almaya çalıştık. Bu bölümde ise araştırmamızın ikinci bölümü olan Farabi'nin devlet felsefesi anlayışını ele almaya çalışacağız.

3.1- Farabi'nin Kimliği

İslam felsefesinin Türk asıllı büyük filozofu Türkistan'da ¹³ 870 yılında Farab'ın¹⁴ Vesic Kasabasinda¹⁵ bu günkü Kazakistan sınırları içerisinde eski bir şehir olan Otrar yakınlarında¹⁶ doğmuştur. Tam ismi Ebu Nasr Muhammed bin Tarhan bin Uzluğ el- Farabi et- Türki'dir¹⁷ Hiç evlenmediği ve mal mülk edinmediği¹⁸ bilinmekle beraber eldeki veriler ışığında filozofun hayatını bütünüyle aydınlatmak mümkün değildir. Kaynakların açık beyanına göre Farabi Türk'tür.¹⁹

Aldığı ilk tahsilin temeli dini eğitim ve dil bilimleridir. Fıkıh, hadis ve tevsir okumuştur.²⁰ Bunula birlikte bütün kaynaklara göre kesin bir nokta varsa bu da Bağdat'ta tahsil aldığıdır.²¹ Bağdat'ta Yuhanna bin Hilan'dan Kitab'ül Bürhan'ı sonuna kadar Aristo mantığı ile okumuştur.²² Farabi'nin mantık ve felsefe alanında kendisinden büyük ölçüde yararlandığı kişi Harranlı Yuhanna Bin Haylan'dır.²³ Her türlü Dünya nimetine sırt çevirmiş, okuma, okutma ve kitap yazma dışında, hiçbir şeyle meşgul olmamış, hayatını bütünü ile ilime adanmış olan²⁴ Farabi, hayatını tamamı ile öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştır.²⁵

¹³ Ebu Nasr El-FARABİ, Es Siyaset Ul-Medeniyye veya Mebadi' Ul-Mevcudat, (Çevirenler: M. AYDIN- A. ŞENER- M. R. Ayas), Kültür Yayınları, İstanbul, (1980), s. 8-9

¹⁴ Mebahat Türker (Küyel), Farabi ve Siyaset, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (1988), s. 609.

¹⁵ F. Olguner, Farabi Akademi Kitapevi, İzmir, (1993), s 10

¹⁶ S. N. Akçeşme, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, (1995), s.145

¹⁷ Prof. Dr Bayraktar Bayraklı Dr., Farabi'de Devlet Felsefesi-Doğuş Yayınevi-İstanbul 2000, s. 13

¹⁸ Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, (1995)

¹⁹ Ebu Nasr Farabi, Eflatun Kanunlarının Özeti

²⁰ M. M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi, Cilt 2, İnsan Yayınları, İstanbul, (1996), s. 68

²¹ A. A. Adıvar , Farabi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (1947), s.4

²² Farabi, İhsaus- Ulum (İlimler sayımı) M. Ateş, Şark İslam Klasikleri, C 2, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, M. E. B. Yayınları, İstanbul, (1990), s. 13.

²³ Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi ,Cilt 12, İstanbul, (1995), s. 146

²⁴ F. Olguner, Farabi, Akademi Kitapevi, İzmir, (1993), s 15

Farabi sadece Doğu değil Batı dünyasının da saygı duyduğu, tanıdığı ve kitaplarından istifade ettiği bir filozoftur. Örneğin A. Weber'e göre Farabi, birinci sınıf İslam düşünürleri içindedir ve bu düşünürler Batı'nın felsefi uyanışına çok büyük ölçüde yardım etmişlerdir.²⁶

Eklektik²⁷ bir sistem kuran Farabi kazandığı haklı şöhretten dolayı Aristodan sonra "Muallim Sani" (İkinci Öğretmen) unvanıyla anılmıştır.²⁸ Kendisinden önce gelmiş filozofları kendine göre yorumlamış ve değerlendirmiştir.²⁹ Eflatun, Aristo ve Yeni Eflatunculuktan gelen ve sistemin bütünlüğü içinde yer yer görülen eklektizm, rasgele bir derleme tarzında olmayıp, kendi mantığı içinde son derece tutarlıdır.³⁰ Kurmuş olduğu felsefi doktrin gerek öğrencileri ve eserleri gerekse onu eleştiren düşünürler kanalıyla kısa zamanda Maverünnehir'den Endülü's'e kadar bütün İslam coğrafyasına yayılmıştır³¹ İslam felsefe tarihiyle ilgili sahada son yarım yüzyıllık araştırmalar, İslam aleminde yetişen ilk filozofun Farabi olduğunu göstermektedir.

²⁵ Farabi, İhsaus- Ulum (İlimler sayımı) M. Ateş, Şark İslam Klasikleri, C 2, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, M. E. B. Yayınları, İstanbul, (1990), s. 23

²⁶ A. Weber, Felsefe Tarihi, Çev., H. V. Eralp, 5., Basım, Sosyal Yayınları, İstanbul, (1993), s. 145-146-147

²⁷ 1. Kişinin ya da filozofun dünya görüşünü, sistemini oluştururken farklı hatta karşıt fikirleri, inançları ve öğretileri sistemsizce bir araya getiresi tavrı. Mutlak olarak doğru olana erişmenin imkansız olduğu düşüncesiyle, mevcut ya da bilinen inançları en yüksek derecede muhtemel olana ulaştırabilmek amacıyla, derleme tutumu, mevcut felsefi inançların en makul görünenleri bir araya getirip bunlardan yeni bir sistem meydana getirme davranışı. Çeşitli düşünce okullarından değer verilen bir takım öğe ya da öğretileri, birlikli bir sistem oluşturmak amacıyla bir araya getirme; geniş bir ilgi alanına ya da temel bir amaca sahip olup, amaca hizmet eden en iyi öğeleri farklı sistem ya da kaynaklardan seçip alma tavrı.

Buna göre, eklektizm, hiçbir sistemi mutlaklaştırmayıp bir sisteme sıkı sıkıya bağlanmak yerine, var olan çeşitli ya da tüm sistemlerdeki, en iyi odluna inanılan, öğeleri seçip kullanmaktan meydana gelir. Hem deneysel ve hem de teorik araştırmada, hiçbir bakış açısını evrensel olarak geçerli bir görüş olarak görmeyen seçmeci bir yaklaşım, daha az formel ve özgün, fakat daha serbest, daha sağlıklı ve daha pragmatik bir yaklaşım olarak, amacına ve tutarlı bir senteze ulaşmak amacıyla, rakip teoriler arasındaki farklılıkları uzlaştırmaya, bunlar arasında seçimler yapmaya çalışır.

Düşünce tarihinde ilk ve en büyü eklektikler mutlak hakikate erişmenin imkansız olduğunun savunulduğu Helenistik dönem de ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Helenik dönemin anınmış eklektikleri, Stoacı, Panaetios ve Poseidonios, Yeni akademi'den Karneades ve Larissalı Philon ve Romalı Cicero`ur.

2. Eklektizm felsefede daha özel olarak Fransız düşünür V. Cousin'in sistemi için kullanılan bir terimdir. Eklektik bir sistem oluşturarak, Fransız felsefesine ağırlığı, duyumculuk ve materyalizmden, tinselcilik v idealizme doğru kaymasına yola açmış olan Cousin'e göre bütün bir felsefe tarihi birbiri ardına ardı sıra ortaya çıkan idealizm, duyumculuk, kuşkuculuk ve gizemcilik arasındaki karşılık etkileşimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bu sistemler birbirini etkileyip yumuşatır ve felsefi ilerleme de bundan ortaya çıkacak her öğreti ya da düşünce kaçınılmaz olarak eklektik olacak ve bu sistemlerin belli bir sentezinden oluşacaktır. (Cevzici Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Paradigma yayınları, İst 2000,s. 343)

²⁸ N. Akçeşme, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, (1995), s.147

²⁹ F. Olguner, Farabi Akademi Kitapevi, İzmir, (1993), s 43

³⁰ N. Akçeşme, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, (1995), s.148

³¹ N. Akçeşme, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, (1995), s.148

Eldeki kaynakların ışığında, Farabi'nin yüzün üstünde eser kaleme aldığı bilinmektedir. Bu eserlerin önemli bir kısmı mantık, metafizik, fizik, ahlak ve siyasete dairdir.³² Bununla birlikte Farabi Samani Hükümdarı Nuh bin Saman tarafından Buhara'ya davet edilerek orada bir ansiklopedi yazmaya memur edilmiştir. Farabi'ye "Muallimi Sani" (İkinci Öğretmen) unvanını kazandıran "Et-Talim-üs-Sani" adını taşıyan bu ilk Türk felsefe ansiklopedisi'dir.³³ Farabi genellikle bilgisini arttırmak ve en büyük üstatlar ile bizzat görüşerek onlar ile türlü meseleleri münakaşa ve müzakere etmek için seyahatlere çıkmıştır³⁴, o zamanın önemli bir bilim merkezi olan Bağdat'ta öğrenim görmüştür. Burada yirmi yıl kalan Farabi, Bağdat'tan Suriye'ye geçerek Halep'te hüküm süren Hamdanilerden Seyfüddeve Ali'nin yanında bulunmuştur.³⁵ Seyfüddeve'nin Şam'a gelişi ile birlikte Farabi'de 941 senesinde Şam'a gelmiş,³⁶ 950 senesinde seksen yaşında³⁷ Şam'da vefat etmiştir.³⁸

Her düşünce, düşünürünün bulunduğu çevreden yaşadığı zamandan etkilenir. Düşünceleri doğru bir şekilde anlayabilmek için oluştukları zamanının koşulları düşünürün geçmişi ve kültürel düzeyi konusunda bilgi sahibi olmak gerekir. Farabi'nin devlet felsefesini anlamak için öncelikle onu felsefeye iten, bulunduğu dönemin kültürel ve siyasal ortamını incelememiz gerekmektedir.

3.2- Farabi'nin Kültürel Çevresi

Filozofların içinde bulunduğu kültürel çevre onların düşüncelerini yönlendirmede etkin bir güce sahiptir. Bu mantıkla Farabi'nin düşüncelerinin şekillenmesinde içinde yaşadığı kültürel çevrenin büyük etkisi vardır. Zira o, içinde yaşadığı bu çevre sayesinde insanları en iyi şekilde yöneten ve onlara refah ve mutluluğu veren bir devlet düzeni geliştirmeye çalışmıştır. Siyasi ve sosyal olaylar nasıl devleti yapısal açıdan etkileyip, devletleri birbirlerinden farklı

³² Ebu Nasr El- Farabi, Es-siyaset Ul-Medeniyye (Çevirenler: M. Aydın – A. Şener- M. R. Ayas), Kültür Yayınları, İstanbul, (1980), s. VII

³³ H. Ziya Ülken, İslam Düşüncesi (Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalar Giriş), Ülken Yayınları, İstanbul, (1995), s. 175

³⁴ A. Ateş, Şark İslam Klasikleri, Cilt 2, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, M. E. B. Yayınları, İstanbul, (1990), s. 10

³⁵ A. A. Adıvar, Farabi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (1947), s.6-7

³⁶ İlhami Nalçioğlu, Farabi'nin Toplum ve Din Görüşleri, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzurum, (1982), s. 12

³⁷ İlhami Nalçioğlu, Farabi'nin toplum ve din görüşleri, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzurum, (1982), s. 12

³⁸ N. Akçeşme, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, (1995), s.146

kılıyorsa, dūşünsel açıdan da devlet felsefesiyle ilgilenen filozofların içinde buldukları sosyal ve siyasal yapı filozofların ideal devlet dūşüncelerini farklı şekillerde belirlemektedir.

Bunun en açık şeklini Farabi ve Aristoteles'in devlet felsefeleri ve ideal devlet dūşünceleri arasında görmekteyiz. Aristoteles'in oluşturduğu devlet dūşüncesi içine kapanık bir düzenken Farabi'ninki evrensel bir devlet düzeni olmuştur. Bunun en büyük sebebi bu iki düşünürün içinde yaşadığı toplum ve devlet yapısıdır. Aristoteles bilindiğı üzere site devleti içerisinde yaşamış ve dūşüncelerini bu kapalı düzen üzerine yoğunlaştırmıştır. Farabi ise inandığı İslamiyet'in evrensel yapısının etkisiyle Aristoteles'e nazaran daha geniş bir kitleye hitap eden bir devlet felsefesi geliştirmiştir. Bu örneklemeden de anlaşılacağı üzere filozofların içinde yaşadıkları ortamlar, onların yarattıkları dūşünceler için bir arka plan oluşturmaktadır.

Bu bağlamda onların içinde yaşadıkları ortamı inceleyerek dūşüncelerini ne gibi deneyimler ışığında oluşturmuş olduklarını ve bu dūşüncelerin anlamını daha net anlayabiliriz.

Dūşünceleri, içinde yaşadığı dönemden etkilenmiş Farabi, özellikle devlet ile ilgili olan eserlerini yazarken üç tür kaynaktan yararlanmışır. İlki İslam dini ile ilgili olan kaynaklar (Kuran, hadisler, vb.), ikincisi, özellikle Platon ve Aristoteles'in fikirlerini esas alan Yunan felsefesidir. Son olarak mevcut dini ve felsefi bilgileri bir sentezde buluşturmak için kullandığı bilgisi ve deneyimleridir. Farabi'nin eserlerinde de açık bir şekilde görebilmekteyiz ki O, felsefenin merkezi olan akıl ve dinin merkezi olan kalbi bir mantık düzeni içerisinde bir araya getirmeye çalışmıştır.

3.3- Farabi'nin Siyasi Çevresi

Farabi'nin içinde yaşadığı kültürel çevrenin yanı sıra siyasi yaşamdaki olaylarda onun dūşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. O'nun eserlerinin temelinde içinde bulunduğu siyasi ortamın analizi bulunmaktadır. Tanıklık ettiği siyasi çalkantılar ve bunun arkasında görülen devlet yönetimindeki zayıflık onun devlet dūşüncesi ile ilgilenmeye yönlendiren önemli etkenlerden biridir. Farabi'nin kaleme aldığı eserleriyle devlet ve toplum yapıları konusunda incelemeler ve sınıflandırmalar yapmakla beraber, devletin çeşitli sorunlarına çözüm yollarıda ortaya koymuştur. Bu sebepten dolayı Farabi'nin devlet ve

siyaset alanlarındaki eserleri düşüncelerinde faydalandığı eski Yunan Filozoflarından olan Aristoteles ve Platondan çok daha gerçekçi ve uygulanabilinirdir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz siyasi durum Farabi'nin özellikle devlet ve toplum üzerine düşünceler ortaya koymasına neden olmuştur. Zira Farabi'nin yazmış olduğu iki önemli eser, devlet düzeni ve toplum yapıları ile alakalıdır. Bunlar, "Erdemli Toplamlar" (El Medinet-ül Fazıla) ile "Medeni Siyaset" (Siyaset-ül Medeniyye) dir. Konularından ötürü birbiriyle ilişkili olan bu iki eser Farabi'nin özellikle devlet ve toplum ile alakalı düşüncelerini bir bütün olarak ortaya koymaktadır. Bu eserlerin başka bir önemli özelliği de Farabi'nin sadece devlet, siyaset ve toplum ile alakalı düşüncelerini içermekle kalmayıp metafizik, psikoloji, ahlak gibi devlete, siyasete ve topluma etki eden unsurları da içermesidir.

Farabi'nin devlet konusunda etkilendiği Yunan filozofları Platon ve Aristoteles'tir. Onların devlet konusundaki eserleri, onun bu alandaki çalışmalarını etkilemiştir. Burada belirtmemiz gerekir ki Farabi söz konusu Yunan filozofların eserlerini kendi düşünsel hedefleri için bir araç olarak kullanmıştır. Bu hedef Platon ve Aristoteles'in öğretilerini yorumlamak veya bu öğretilerin taşıyıcısı olmak değildir. Farabi'nin amacı söz konusu Yunan filozoflarının öğretilerinden yararlanarak çalışma yaptığı alanlardaki düşünsel problemlere çözüm bulabilmektir. Zira Yunan filozofların onun düşünsel sistemine girmesi de bu şekilde olmuştur.

Farabi toplumu sağlıklı insanın vücuduna benzetir. Vücudun her organının belirli bir görevi bulunmaktadır ve bu organlar birbirlerine yardım etmek suretiyle hem kendi varlıklarını hem de vücudun varlıklarını devam ettirirler. Toplumunda insan vücudu gibi çeşitli gruplardan oluşmuştur. Toplum içindeki bu grupları kendi aralarında yardımlaşarak toplumun ve dolayısıyla kendilerinin varlıklarını devam ettirirler.

Yukarıda gördüğümüz üzere Farabi, toplumun içindeki sınıfları bir makinenin parçalarına benzeterek bu grupların özelliklerine göre içinde buldukları toplum içerisinde çeşitli görev ve yetkilere sahip olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamdan Farabi, toplumun içerisindeki sınıfların çatışması düşüncesinin tersine sınıfların uyumuna ve toplumun mutluluğa kavuşması için birbirlerini tamamladıklarına inanmıştır. Onun düşüncesine göre toplumun var olma nedeni insanların yaradılışlarından ötürü var olan çeşitli eksiklik ve zayıflıklarının giderilmesi ki bu da ancak insanların bir arada yaşaması ile mümkündür. Daha önceki kısımlarda belirttiğimiz gibi devlet ve onu oluşturan toplum, insanların ortak çıkarları ve

ihtiyaçları neticesinde bir araya gelmesi ile kurulur. Güvenlikten eğitime her türlü ihtiyacın temelinde insanın yaradılışından ötürü gelen bu eksiklik ve zayıflıklar bulunmaktadır. Buradan şunu söyleyebiliriz ki insanların toplum ve devleti kurmalarındaki temel neden bu zayıflıklarını birbirlerine yardım ederek gidermektir.

3.4- Farabi'nin Toplum Düşüncesi ve Sınıflandırması

Toplum ve toplumu oluşturan öğelerle ilgili düşüncelerinde Farabi, her şeyin bir sebep sonuç ilişkisine dayandırma isteğindedir. Farabi'nin ve örnek aldığı Yunan filozoflarının ilk sebep düşüncesi ile bağlantılı olan bu sebep sonuç ilişkisi ile Farabi, insanları bir araya getiren ve belli bir hedefe doğru yönelmesini sağlayan sebeplerin neler olduğunu bulmaya çalışmıştır. Farabi'nin düşünsel dünyası içinde her şeyin sebebini araması bu çalışmayı yapmasındaki en büyük etkenlerden biridir. O, her şeyin bir nedensellik bağlantısı içerisinde geliştiğini düşünmektedir.

Farabi'ye göre içinde yaşadığımız fiziksel evrendeki ve dolayısıyla insanlık tarihindeki tüm eylem ve düşünceler, mutlak bir şekilde sebep - sonuç ilişkisine bağlı determinist bir düşünce yapısıyla hareket etmektedir.

Farabi toplum ve dolayısıyla devleti oluşturmanın ilk sebebini insanın eksikliklerine dayandırmıştır. Farabi toplum düşüncesine göre "her insan yaşamak, üstünlüklerine ulaşmak için yaradılıştan itibaren birçok şeye muhtaç olmakla beraber bunların hepsini tek başına sağlayamamaktadır. Bir insan bu ihtiyaçları tedarik edebilmesi için diğer insanlarla bir araya gelmeye ve bir topluluk oluşturmaya muhtaçtır"³⁹. Farabi bu düşüncesi ile toplumu insanların yaşamak için gerekli olan ihtiyaçlarını gidermek amacıyla oluşturduğu bir yapı olarak görmektedir. Farabi söz konusu bu ihtiyaçları insanın yaradılışından ötürü var olan fiziksel ve ruhsal kaynaklı zayıflıklara bağlamaktadır. Farabi'nin buradan ulaşmak istediği nokta insanı bu eksiklik ve zayıflıklarla yaratan Tanrı olduğuna göre, insanın bu eksiklik ve zayıflıklarını gidermeleri için önce toplum, sonra devlet kurmalarını sağlayan da Tanrıdır. Bu mantıktan hareketle insanın toplum ve sonrasında devleti oluşturmasının sebebini Tanrı'nın iradesi olarak görmekteyiz.

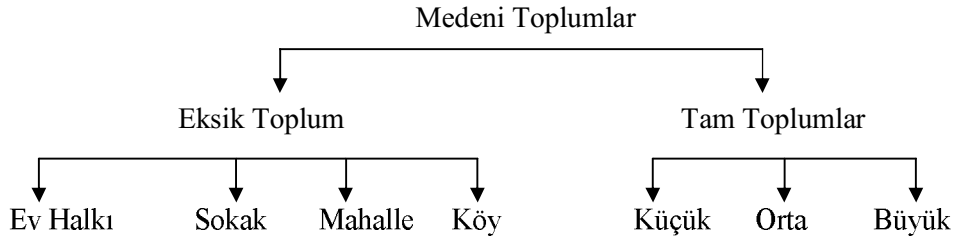
---

³⁹ Farabi El- Medinet-ül Fazıla s.62

Farabi'nin toplum anlayışından her kişi aynı bir makinenin parçaları gibi kendi özelliklerine göre çeşitli yetki ve sorumluluklara sahip olmaktadır. Toplumun içinde yaşayan insanlar karşılaştıkları zorlukları tek başlarına kendi imkanları ile değil başka insanlarla kendi yetenekleri doğrultusunda yardımlaşmak ve bir arada yaşamak suretiyle aşabilirler. Bu yardımlaşma ve birlikte yaşama anlayışının oluşturduğu toplumlar insan soyunun gelişmesi ve var olabilmesi için vazgeçilmez bir öneme sahiptirler. Bu bağlamda Farabi, sınıfların dolayısıyla insanların oluşturduğu çeşitli özelliklere sahip grupların var olmadığı toplum yapısının aksine, günümüz toplum ve devletlerinin kabul ettiği sınıfların uyumunu temel alan toplum yapısını vurgulamıştır. Farabi, bütün bu açıklamalar neticesinde toplumu yapısal özellikleri açısından ikiye sonra bu iki grubu da kendi aralarında tekrar ikiye ayırmıştır. Burada amaç toplumların ne derecede, var olma sebepleri olan insanların eksikliklerini giderme ve kendilerine yetebilme yeteneğine sahip olduklarını anlamaktır. Bu kıstas ile toplumların Farabi'nin "erdemli toplum" olarak adlandırdığı mükemmel toplum düzenine ne kadar yaklaştıklarını belirlemektir.

Farabi mükemmel olarak sınıflandırdığı toplumları üç gruba ayırmıştır, büyük, orta ve küçük. Eksik olan toplumları da köy, mahalle, sokak ve ev olarak gruplandırmıştır. Bunun şemayla gösterimi şu şekildedir.

Şekil 1.1⁴⁰

Farabi'nin bu sınıflandırmayı yapmasındaki sebep mükemmel toplumu oluşturma isteğidir. Farabi'nin bu yaptığı sınıflandırma da bile örnek aldığı Aristoteles'in ve Platon'un devlet düşüncelerinden daha gelişmiş ve evrensel bir düşünceye ulaştığı görülebilir. Zira Aristoteles'te toplumun temelinde aile bulunmakta ve toplumun en son kısmında şehir yani site-devlet bulunmakta iken Farabi Aristoteles'in yaptığı bu sınıflandırmayla yetinmemiştir. O, toplumun çekirdeği olarak şehri, yani Aristoteles'in toplum sınıflandırmasındaki en son

⁴⁰ Bayraktar Bayraklı, Farabi'de Devlet Felsefesi, Doğu yayınları, İstanbul 1983, s.65

mertebeyi almış, toplumun ortancasını millet ve en büyüğünü de dünya toplumu olarak sınıflandırmıştır.

Farabi, mahalle ve köylerin var olma amacının şehri oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Buradaki önemli nokta mahallelerin şehrin parçaları olmasına rağmen köylerin şehre hizmet etmek üzere var olmasıdır. Farabi bu düşünceyi şu şekilde ifade eder, “mahalle ve köy toplumunun amacı şehir toplumunu meydana getirmektir.”⁴¹ Mahalle ile köy arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedir, “mahalleler şehrin parçaları oldukları halde köyler yalnızca şehre hizmet ederler.”⁴² Farabi’ye göre “ev sokağın bir parçası, şehir millet topraklarının bir parçası, millet de dünya nüfusunun bir parçası sayılır.”⁴³ Şehir toplumun ilk çekirdeği olmasının yanı sıra Farabi’ye göre iyiliğin ve mutluluğun da kaynağıdır. “Mamafih hayrın eftalı ve kemalin alası şehirden uzak olan topluluk merkezlerinde değil, şehirlerin sınırları içinde elde edilir.”⁴⁴

Ancak mutluluğun elde edilmesi için şehrin var olması yeterli değildir. Öncelikle şehrin tam şehir sınırına dahil olması ve hiçbir eksikliğe sahip olmaması gerekir. “İnsanlar en yüksek iyiye ve en üstün kemale yalnızca şehirle ulaşabilirler. Şehirden daha küçük (eksik) toplumlarda bunlara kavuşulamaz. Yalnız en yüksek, iyi, seçme ve irade ile elde edilebileceğinden seçme ve irade sonuç olarak kötülükler de vücut verebileceğinden dolayı şehrin birtakım kötü amaçların gerçekleşmesine vesile olacak şekilde kurulmuş olması da mümkündür. Bunun için her şehir mutluluk elde edemeyebilir.”⁴⁵ Şehir toplumunun, mutluluğa ulaşması yukarıda anlatıldığı üzere şehrin kuruluş amacıyla ilişkilidir. Bununla beraber şehir halkının da mutluluğu istemesi ve bunun için çaba sarf etmesi gerekmektedir. Farabi, “şunu söylemeliyim ki; hayır, nasıl arzu ve irade ile elde edilirse, kötülük de arzu ve irade ile elde edilir. Dolayısıyla bir şehrin sınırları içindeki yardımlaşmanın kötü amaçlara doğru yönelmesi de mümkündür. Fakat sakinlerinin ancak saadete erişmek maksadıyla yardımlaşmaları bir şehir, fadıl bir şehir olur. Zaten saadete erişmek maksadıyla kurulan her topluluk da fadıl topluluk sayılmaktadır. Onun içindir ki bütün şehirleri – saadete erişmek maksadıyla el ele vererek – çalışan bir millet de fadıl bir millettir; bütün milletleri saadete ulaşmak maksadıyla el birliğiyle çalışan bir dünya da fadıl bir dünya olur.”⁴⁶

⁴¹ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla , s.62

⁴² Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s. 62, Siyaset s. 36

⁴³ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla,s.65

⁴⁴ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla,s65

⁴⁵ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla,s.70,80

⁴⁶ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.65

Farabi'nin yukarıdaki anlatımında da anlaşılmaktadır ki, erdemli toplum onun kurulmasını amaçladığı ideal bir toplum düzendir. Zira o ancak, bu toplum düzeni ile gerçek mutluluğa ulaşılacağına inanmaktadır. Farabi'nin bu mutluluğa ulaşma isteği evrensel bir ölçekte olduğu için mutluluk ve erdem düşüncesi, düşüncelerinden yararlandığı Yunan filozoflarından kat be kat gelişmiştir. Bu konuda Bayraklı şunları belirtmiştir. “Platon’un siyasi teşkilatla alakalı üç eserinin (siyaset, devlet, kanunlar) hiç birinde bütün beşeriyeti birleştiren bir teşkilat mevzu bahis değildir. Onun ancak küçük bir site devletini göz önünde tuttuğu açıkça anlaşılmaktadır. Keza Aristoteles’in ‘Politika’ adlı eserinde dahi mevzu bahis olan devlet site devletidir. Hatta Aristoteles bir devletin saha ve nüfusunun muayyen miktarı aşmaması lüzumundan bahsetmektedir. Bu büyük filozofların zihinlerinde bütün beşeriyete şamil bir devlet daha doğmamıştır. Yunan felsefesinde bütün beşeriyete şamil Stoist mütefekkirlerin eserlerinde tesadüf ediyoruz.”⁴⁷

Farabi'nin bu evrenselliği onun insancıl yönünü de ortaya koymaktadır. Bütün dünyayı kapsayan mutluluk ve huzur dolu bir toplum ve devlet düzeni bunun en güzel kanıtıdır. Hilmi Ziya Ülker de bu konuda şunları belirtmiştir, “... o hümanisttir. Onun yetkin devleti bütün insanlığı kuşatan bir dünya devletidir. Metafizik ve psikolojik insan görüşü aynı zamanda siyasette prensip vazifesini görür. Farabi, buradan dayandığı Yunan filozoflarını aşar (şu kadar ki, Zenon’dan da dünya hemşeriliği, cosmo politisne fikri vardır) bu ilerlemenin sebebi eskilerin site toplumu yerine İslam’ın universal toplumundan aramalarıdır.”⁴⁸

3.5- Farabi’de Devlet Sınıflandırması

Farabi toplumları tasnif ederken ideal devlet düzeni olarak bütün dünyadaki devletlerin bir araya gelerek kurduğu dünya devletini düşünmektedir. Devletlerin sınıflandırılmasında Farabi, tam toplum yapısından küçük olanını ele alır. Farabi şehir yapısını “Medinet’ül Fazıla” ile “Siyaset’ül Medeniyye” adlı eserlerinde iki sınıfa ayırmaktadır. Bunlar, ‘Faziletli Medine’⁴⁹ ve faziletli medinenin karşısı olan ‘Faziletsiz Medine’ yapısıdır. Farabi faziletsiz medineyi de kendi içinde dörde ayırmıştır bunlar.⁵⁰

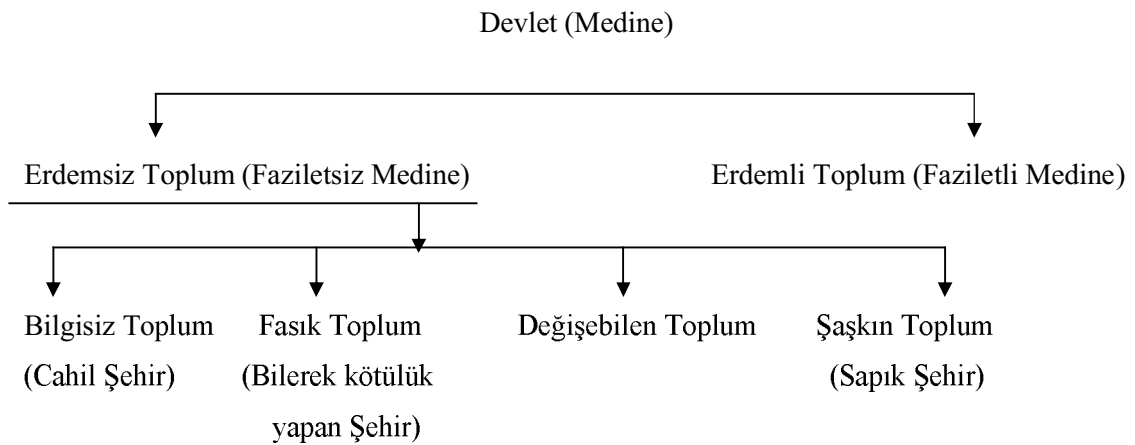
⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, Farabi’de Devlet Felsefesi, Doğu yayımları, İstanbul 1983, s.67

⁴⁸ Hilmi Ziya Ülker, İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri, Cem yayınevi İstanbul, 1993, s.63

⁴⁹ Medine =Şehir, Medine sözcüğü genellikle toplum ve devlet manasında kullanılmıştır

⁵⁰ Farabi El- Medinet-ül Fazıla s.75; Siyaset-ül Medeniyye s. 52

- a) Cahil şehir (bilgisiz şehir)
- b) Fasık şehir (doğru yolun ne olduğunu bildiği halde bilerek kötülük işleyen şehir)
- c) Değişebilen şehir
- d) Şaşkın şehir (sapkın şehir)

Şekil 1.2⁵¹

3.5.1 Faziletli (Erdemli) Toplum

Erdemli toplum düşüncesi Farabi'nin öngörmüş olduğu en yüksek ve gelişmiş toplum düzeni olması sebebiyle diğer devletleri sınıflandırmak amacıyla bir ölçü olarak görülmektedir.

Farabi, "Fusul'ül Medeni" adlı eserinde erdemli şehrin halkı ile erdemsiz şehrin halkını şöyle ayırır. "Zaruri şehir, fertlerinin karşılıklı yardımlaşmaları, sadece (fazılsal) varlıklarının devamı, gelişmesi ve korunması için zaruri şeyleri elde etmeye hasredilmesi olan şehirdir. Faziletli şehir ise sakinlerinin hem insanın gerçek varlığı hem de (fiziksel) varlıklarının devamı, yaşaması, geçinmesi ve muhafazası için gereken şeylerin en mükemmelini elde etme hususunda birbirleri ile yardımlaşan şehirdir"⁵²

⁵¹ Bayraktar Bayraklı, Farabi'de Devlet Felsefesi, Doğuş yayınları, İstanbul 1983, s.71

⁵² Farabi, Fususü'l Medeni, s.38

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere toplumsal yardımlaşma erdemli şehrin önemli bir özelliğidir. Söz konusu toplumsal yardımlaşmanın bulunmadığı veya toplumun genel çıkarlarını gözeterek yapılan yardımların bulunduğu devlet düzeni ise erdemsiz devlet sınıflandırması içine girer. Farabi'nin sözünü ettiği toplumsal yardımlaşma günümüz sosyal devlet anlayışından farklıdır.

Buradan tezin başlangıcında bahsettiğimiz devletlerin kuruluşundaki temel neden olan, devletin onu kuran topluma hizmetini temel alan kuruluş amacından farklı olarak Farabi'nin erdemli devlet anlayışındaki toplumsal yardım ögesi günümüz toplumlarında görülen devlete bağlı sosyal devlet anlayışından farklı olarak İslamiyet'te kişinin topluma karşı olan görevlerinin de etkisiyle bazı toplumsal hizmetlerin halkın kontrolüne verilmesini amaçlamaktadır.

Bu şekilde devletlerin, Farabi'nin devletler için en yüksek paye olarak düşündüğü erdemli devlet düşüncesine ulaşmaları ancak halklarının da bu hedef uğrunda çaba göstermeleri ile mümkün olacaktır. Burada amaç önce bireyleri sonrada toplumu ve devleti kalkındırmaktır.

Erdemli devletlin diğer bir özelliği ise devletin yönetiminin bilgiye, liyakata ve kanunlara dayanmasıdır. Ancak böylesi bir düzen içerisinde toplum mutlak mutluluğa ulaşabilir. Farabi'nin böyle bir düzen istemesi, kişisel çıkarların devletin çıkarlarına ve bütünlüğüne zarar verme olasılığıdır ki Farabi'nin düşünce yapısına etki eden siyasi çevresini incelediğimizde buna benzer sorunların var olduğunu görmekteyiz. Farabi'nin tasarladığı erdemli devlet düşüncesinde toplumun hep beraber erdemli olmayı hedefleyerek çalışması o toplumun ve dolayısıyla o toplumun kurduğu devletin erdemli devlet olmasını sağlar. Bu düşünceyle bütün şehirleri erdeme ulaşmak için çalışan millet erdemli bir millettir. Bütün milletleri erdeme ulaşmak için çalışan bir dünya da erdemli bir dünyadır. Farabi'nin bu düşüncesinde dikkatimizi çeken nokta toplumların erdemli olmaya ulaşması kadar erdemli olmayı hedeflemesinin, yani niyetin de önemli olmasıdır.

Farabi erdemli şehri sağlıklı bir vücuda benzetmiştir. Vücudun organlarının yaşamaları için nasıl birbirlerine ihtiyaçları varsa vücudun uzunlarının da birçok görevi yapabilmesi için birbirlerine ihtiyaçları vardır. Yaradılışlarından ötürü birbirlerinden üstün özelliklere ve öneme sahiptirler. Aynı vücudun organları gibi devlet içindeki kurumlar da birbirlerinden farklıdır ve birbirlerine yardım ederler. Farabi'ye göre vücudun organlarının arasında en

üstün olan kalptir. Kalbe önem açısından yakın olan organlar bulunmaktadır. Bu organlarla ilgili olan ve onların emirlerini yerine getiren alt derecede başka organlar bulunur. Bu alt derecede organlara bağlı olan ve hiçbir emir veremeyecek derecede alt kademedede bulunanlar da bulunmaktadır. Bu örnek bağlamında şehir düzenini oluşturan unsurlar tıpkı vücudun organları gibi birbirlerinden farklı, değişik ve yetenekleri bakımından birbirlerinden üstün ve birbirlerini tamamlayıcıdır. Şehirde başkan olan ve ona kıdem açısından yakın olan kişiler vardır. Bu kişiler yeteneklerini başkanın emri doğrultusunda kullanırlar başkana yakınlık açısından ilk sırada yer alan bu kişilerin yanı sıra bu ilk sırada olanların emrinde olan başkaları da bulunmaktadır. Onlar da bir üstlerinden aldıkları emir doğrultusunda hareket ederler. Bu emir komuta zinciri en altta, kimseye emir veremeyen kısma kadar iner.

Erdemli devlet düzenini sağlıklı bir vücuda benzeten Farabi, “cismin hem uzuvları tabiidir hem hey’etleri (çalışma düzeni) tabii kuvvetten ibarettir. Fakat bir şehrin cüz’üleri (insanları) tabii olmakla beraber bunların o şehrin hizmetinde gösterdikleri faaliyet mahiyet ve tarzı bakımından tabii değil iradidir.”⁵³ Bu anlatımında Farabi şehirle beden arasındaki önemli bir farklılığa dikkat çeker. Bedeni oluşturan organlar hem vücut olarak doğaldırlar, hem de sahip oldukları yetenek ve fonksiyonları açısından doğaldırlar. Buna karşılık şehri meydana getiren insanlar ise yaradılış bakımından tabii olmalarına rağmen şehre hizmet ederken yaptıkları faaliyetler ve işler yönünden iradidirler. Dolayısıyla bazı konularda faydalı olan bu organlar bazı konularda faydalı olamazlar.

Farabi’ye göre vücudun düzeninde kalp, ilk oluşan organsa ve diğer organların varlığı ona bağlı ise devlet düzeninde de kalbi temsilen başkan da ilk olarak var olandır. Onun önderliği ile diğer insanlar bir araya gelerek önce toplumu sonra da şehri meydana getirirler. Her şeyi sebep – sonuç ilişkisi içinde determinist bir yaklaşımla anlatmaya çalışan Farabi, devletin devlet başkanından nasıl var olduğunu açıklama çabasıdır. Ona göre eğer ki devlet var ise o devletin oluşması için bir neden de var olmak zorundadır. Bu bağlamda Farabi’nin düşüncesine göre kalp organı, nasıl vücudun varlığı için ilk sebep ise devletin varlığının ilk sebebi de devlet başkanlarıdır. Ona göre, “mutlak anlamda ilk yönetici, başka bir kimsenin hiçbir işte kendisini yönetmesine asla gerek duymayan kişidir. O, ilmi ve menfaati gerçek anlamda elde etmiş olup, hiçbir şeyde kendisine yol gösterecek bir insana gerek duymaz. Yapmak zorunda kaldığı işlerin her birini iyice anlayabilecek güçtedir.”⁵⁴ “İlk başkan mutluluğa giden yolda yapılması gereken bütün ileri belirleme, tanımlama ve değerlendirme

⁵³ Farabi , El- Medinet-ül Fazıla, s.66

⁵⁴ Farabi , Siyaset-ül Medeniyye s.44

gücüne sahiptir. Böyle bir şey ancak yaradılıştta yüksek kabiliyetlere sahip olan bir kişinin ‘Faal Akıl’ ile irtibat kurması durumunda gerçekleşebilir. Eskilerin tabiri ile bu kişi meliktir ve onun vahiy almış olduğunu da söylememiz gerekir. İşte bu başkan tarafından yönetilen kişiler fazıl ve mutlu kimselerdir. Bu kişiler bir topluluk meydana getirirlerse o fazıl bir toplum olur. Böyle bir toplumun oturabilir bir yerleşim bölgesinde, böyle bir yönetim altında meskun oldukları mahale ‘faziletli medine’ denir.”⁵⁵

Burada sözü edilen ‘faal akıl’ Messari filozoflarının tanımıyla maddeden ayrı madde ile Allah arasındaki ilişkiyi kuran aklıdır. Faal akıl, her kesimin erişemediği ancak erişmek için çalıştığı bir aklıdır. Faal akıl sahibi kimse devlet hükümdarlığını vahiy yoluyla alır. Farabi’ye göre “inanılan, ancak bu mertebeye ulaşıncaya, yani faal akılla kendisi arasında başka herhangi bir aracı kalmadığı zaman vahiy gelir. Faal akıl ilk sebebin varlığından çıkmıştır. Bunun için faal akıl aracılığıyla bu insana vahiy edenin ilk sebep olduğu söylenebilir. Böyle bir insan başkanlığının ‘ilk başkanlık’ olup, diğer insani başkanlıklar ondan sonra gelir ve ondan kaynaklanır. Bu apaçık bir şeydir.”⁵⁶

Burada anlatılan ilk başkan kuşkusuz bir peygamberdir. Zira bu başkan başkanlık yetkisini vahiy yoluyla almış olup diğer insanlardan daha üstün bir yapıya sahiptir. Bayraklı eserinde “Richard Walzer, belirtilen ilk reisin Hz. Muhammed olabileceğini belirtiyor.”⁵⁷ Zaten Farabi’nin Müslüman olması ilk başkan olarak Hz. Muhammed’i kast ettiği düşüncesini pekiştiriyor.

3.5.1.1 Erdemli Şehirde Yönetim

Farabi’ye göre erdemli devleti üstün yapan o devletin başkanıdır. Ona göre yönetici iyi ise yönetilen de o derecede iyi bir statüye sahip olur. Farabi erdemli şehri sağlıklı bir vücuda benzetmiş, erdemli şehrin başkanını da kalbe benzetmiştir. “Reis, uzuv yani toplum lideri vücudumuzdaki kalbe benzer vücudumuzdaki hakim uzuv nasıl uzuvların en mükemmeli ise ve kendisine ait konularda diğer uzuvların en tamı ise yardımlaştığı uzuvlar arasında nasıl en yüksek pay sahibi ise ve emrinde nasıl başka uzuvlar olup bunların emirlerinde dahi başka

⁵⁵ Farabi Siyaset-ül Medeniyye s.45 /80

⁵⁶ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye s.45

⁵⁷ Bayraktar Bayraklı a.g.e. s.118

uzuvlar varsa ve bunların riyasetleri hakim uzvun riyasetine benzemeyip amir oldukları kadar memur sayılırsa şehrin hakimi de (devlet başkanı) kendisine ait kısımdaki şehir insanlarının en mükemmeli olup yardımlaştığı kimseler arasında en yüksek paye sahibidir ve onun emrinde başka kimseler olup bunlar da başkalarını idare ederler.”⁵⁸ Erdemli devleti yönetmek sıradan bir sanat olamaz. Nasıl insanda vücuda hakim olan organ kendisine bağlı olan bir organın önem olarak daha aşağısında değilse, yöneticilik sanatına şehirdeki diğer bütün sanatlar hizmet etmelidir.

Farabi’ye göre herkes devlet yönetimine uygun olmayabilir. Çünkü devleti yönetmek için başka özelliklere sahip olmak gerekmektedir. Ona göre “başka birini her hangi bir şey yapma, o işte çalıştırma gücüne asla sahip olmayan, yalnızca kendisine gösterilene daima yapma gücüne sahip olan kimse hiçbir konuda başkan olamaz; ancak daima ve her şeyde yönetilen bir kişi olur.”⁵⁹

Bu anlatımda görüleceği üzere Farabi yönetici olacak kişide liderlik vasfının önemini vurgulamaktadır. Zira yöneticinin liderlik gücü onun devletini yönetme yeteneğini etkilemektedir. Farabi devlet başkanının seçimi konusunda da şunları söylemektedir: “Fazıl (erdemli) şehrin reisi iki yolla seçilebilir: Birincisi devlet başkanlığına tabiat ve yaradılışı ile müsait bulunmasıyla; ikincisi de başkanın toplum tarafından seçilmesiyle”⁶⁰

3.5.1.2 Erdemli Şehirde Başkanlık ve Özellikleri

İlk bölümde belirttim gibi devleti oluşturan toplumdur. Toplum ise insanların ortak ihtiyaçların giderilmesi ve hedeflere varılması amacıyla oluşturulmuştur. Bütün bu ortak noktalara rağmen toplumlumu bir arada tutan ve insanların bir araya getiren ihtiyaçların giderilmesini ve hedeflere varılmasını sağlayan kısaca toplum içindeki insanları belirli kurallar çerçevesinde idare edilmesini kişi o toplumun lideri yani başkanıdır. Dolayısıyla erdemli şehir için de başkan şehir halkının amaçlarına ulaşması ve onları koruması için vazgeçilmez bir öğedir.

⁵⁸ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla,s.67

⁵⁹ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.44

⁶⁰ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.70

Farabi'nin düşüncesine göre başkanlık herkese verilebilecek bir mevkii değildir. bu göreve gelmek için çeşitli özelliklere sahip olmalıdır. Bu özelliklerin bazıları doğuştan gelmekte, bazıları ise öğrenme yolu ile kazanılmaktadır. Bunla beraber toplum içerisinde başka olacak kişinin insanları yönlendirebilme ve onlara yol gösterme yeteneğine sahip olması zorunludur.

Farabi'ye göre “tabiat ve doğuşunda başkanlığa müsait ola kimsenin yapacağı sanat her hangi bir sanat olamaz”⁶¹, “faziletli şehrin reisinin sanatı öyle bir durumda olmalı ki, reise hizmet teklif edecek mahiyette bulunmasın.”⁶². Bu anlatımda da görülmektedir ki şehirdeki sanatlar (meslekler) başkana hizmet etmektedirler. Farabi'ye toplumdaki başkanı en üstün kişidir. Bu durum gerek daha sonra göreceğimiz erdemli devletlerde, gerekse erdemsiz devletlerde böyledir. Bu düşünceye göre erdemli şehirdeki başkanda erdemli olmanın özelliklerini taşımaktadır.

Farabi şehir yöneticisinin belirlenmesi için on iki özellik sırlamıştır. Devlet ve siyaset ile ilgili önemli bir eseri olan El Medinet'ül Fazla adlı eserinde söz edilen bu on iki özellik şunlardır;

- a- (Devlet başkanının) evvela vücudunun tam ve her uzvunun kıvamında olması lazımdır ki vazifesini kolayca yapsın.
- b- Sonra kendisine söylenen her şeyi tabiatıyla iyi kavrayıp anlaması lazımdır ki hem söylenenin maksadını hem konu mevzuu olan şeyi olduğu gibi anlasın.
- c- İlk reis'in üçüncü özelliği hafızasının güçlü olması ile ilgilidir; Sonra hafızası kuvvetli olmalı ki anladığı, gördüğü, işittiği ve sezdiği her şeyi iyi bellesin ve unutmasın.
- d- Sonra uyanık ve zeki olması lazımdır ki gördüğü en ufak delili anında fark edip yerinde kullanmasını bilsin.⁶³
- e- Sonra güzel konuşmasını bilmeli ki zamirindeki her şeyi açıkça izah etsin.
- f- Sonra öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmesi, buna kendini kaptırması lazımdır ki öğretme ve öğrenme yorgunlukları ona ne ızdırap versin ne de vücudunu hırpalasın.
- g- Sonra yemeğe, içmeye ve kadınlara düşkün olmaması ve tabiatıyla oyundan sakınması lazımdır.
- h- Sonra doğruluğu ve doğruları sevmesi, yalandan ve yalancılardan nefret etmesi lazımdır.

⁶¹ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.70

⁶² Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.72

⁶³ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.72

- i- Sonra ulu olması ve ululuğu sevmesi lazımdır ki utandırıcı şeylere düşmesin, ve tabiatıyla hep yüksek şeyleri arasın ve gümüşle atın gibi şeylere ve diğer dünyalıklara göz koymasın.
- j- Sonra adaleti ve adalet ehline sevmesi, istibdattan, zulümden ve zalimden nefret etmesi lazımdır ki hem kendi akrabasından hem başkalarından hak arasın, onları hakka davet etsin, istibdat kurbanlarının imdadına yetişsin, iyi ve güzel bildiği her şeyi desteklesin.
- k- Sonra mutedil mizaçta olmalı ki kendisinden adalet istendiği zaman şiddet göstermesin, titizlik ve aksilik etmesin; fakat istibdat ve kötülüğe davet edildiği zaman şiddet ve aksilik gösterebilir.
- l- Sonra büyük bir azim ve irade sahibi olmalı ki zaruri bulunduğu şeyleri gerçekleştirmek hususunda cesaret gösterebilir. Korkak ve yahut yumuşak olmasın.⁶⁴

Görüleceği üzere bu on iki özelliğin tamamını bir insanda bulunması çok zordur. Ancak Farabi tıpkı erdemli şehir gibi erdemli şehirdeki yöneticiye bir ölçü olarak ortaya koymuştur.

Belirtilen bu on iki özellik ancak seçilmiş kişilerde bulunabilir ki bu seçilmiş kişi vahiy almış olması ve dolayısıyla faal akıl'a ulaşmış olması gerekmektedir. Bütün bu kriterler bize söz konusu on iki özelliğin, ilk başkan sıfatını da taşıyan Hz. Muhammed'i işaret etmektedir. Bu durumu Farabi'de şu şekilde belirtmektedir: "işte fevkinde hiç kimse bulunmayan reis; o fazıl (erdemli) şehrin önderi ve birinci revidir, o hem fazıl milletlerin reisi, hem meskun olan yeryüzünün revidir. Bu hal ancak doğuşunda on iki meziyeti kendisinde toplayan kimseye nasip olur"⁶⁵ İlk başkan diğer başkanların seçimi için hem ölçü, hem de kaynaktır. Bununla birlikte Farabi söz konusu on iki şartı tek bir kişide bulunmadığı hallerde sadece altı tanesinin tek bir kişide bulunmasını da o kişinin yönetici olabilmesi için yeterli olduğunu belirtmektedir. O'na göre "Böyle bir adama rastlanamaz ise o şehrin riyasetine gelmiş olan "ilk reis" ile haleflerinin verdikleri şeriat ve sünnettir muhafaza edilirler. Daha sonraki reisinden doğuşunda ve çocukluğunda zikrettiğimiz şartların bulunması lazımdır. Büyüdüğü zaman onda da altı özellik bulunmalıdır."⁶⁶ Farabi faziletli devleti oluşturan ve başkanlığına yapan kimseden sonra gelecek başkanda bulunması gereken altı özellik sıralamıştır. Söz konusu bu özellikler daha önce sıraladığımız on iki özelliğe göre daha gerçekçi ve makuldür.

⁶⁴ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.72 vd

⁶⁵ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.72

⁶⁶ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s,74

Bu özellikler:

- a- “Hakim olması lazımdır”
- b- “Ondan önce gelenlerin şehre verdikleri kanun ve düsturları, bilip bellemesi ve bütün işlerinde onların izinden, bu kanunlar mucibince hareket etmesi lazımdır.”
- c- “Eski kanuna bağlamadıkları hususlar hakkında iyi istinbatlarda (yorumlamalarda) bulunması ve istinbatlarında eskilerin izinden yürümesi lazımdır.”
- d- “Eskilerin tabiatıyla meşgul olamadıkları hazır meseleler hakkında iyi hükümler verebilmesi için kuvvetli istinbatlarda bulunması ve istinbatların şehrin menfaatlerinden mülhem olması lazımdır.”
- e- “Eskilerin şeraitlerini ve onların izlerinden giderek kendisinin istinbat edindiği kanunları iyi konuşarak görebilmesi şarttır”
- f- “Harp yorgunluklarına bedenen mütehammil olması ve harp sanatının esaslı ve tali özelliklerini bilmesi lazımdır”⁶⁷

3.5.1.3 Erdemli Şehirdeki Çeşitli Topluluklar

Bütün bu anlattığımız toplum çeşitlerinden ayrı olarak Farabi, “Es Siyaset’ül Medeniyye” adlı eserinde, erdemli şehirde bulunan topluluklardan söz etmektedir. Bu topluluklar çeşitli sınıflarda incelenmiştir.

Bunlardan ilki “Fırsatçılardır”. Bu topluluklar mutluluğa gidecek yollara saldırıda bulunurlar. Mutluluğu amaç edinemezler. Genellikle şeref, yöneticilik, zenginlik vb. insanların erdemlerle kazanılabileceğini şeyleri amaç edinirler.⁶⁸

İkinci tür topluluk “Yanlış Yorumlayanlardır.” Bu topluluk, bilgisiz devletlerde yaşayan toplulukları amaçlarından herhangi birine yönelirler. Fakat erdemli devletin yasaları ve dini kuralları onları bu amaçlarından alı koyar. Onlar da kanun koyucunun sözlerini ve kararlarını istedikleri gibi yorumlarlar. Bu yolla elde etmek istedikleri şeyi iyi bir şeymiş gibi göstermek isterler.⁶⁹ Gerek dini gerekse dünyevi kuralları istedikleri gibi yorumlayarak ve insanları bu yolla kandırarak ulaşmak istedikleri amaca doğru hareket eden bu toplulukları, en çok Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi kendi orijinalitesini koruyamayarak yozlaşmış dinlerin

⁶⁷ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s,74

⁶⁸ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.69

⁶⁹ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.69

hakimiyetinde olan toplulukların içinde görebiliriz. Özellikle Ortaçağ Hıristiyanlığı tarihinin çok büyük bir kısmı Farabi'nin sözünü etmiş olduğu yanlış yorumlayan topluluklar tarafından oluşturulmuştur. Kendi çıkarları için dini, halkın sahip olduğu kültürel değerleri ve kanunları kullanan bu topluluklar günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Üçüncü Topluluk “Dinden Çıkanlardır.” Farabi'nin erdemli devlet içindeki topluluklardan bahsederken bu topluluklardan bir kısmının da isteyerek devletin kanunlarını yanlış yorumlama yoluna gitmemekte fakat kanunları yanlış anlamakta ve dolayısıyla yanlış yorumlamakta oldukları için devletin kanun koruyucularının hedeflediği amaçlardan daha farklı bir şekilde anlamaktadır.⁷⁰

Bütün bu sınıflandırmalar Farabi'nin erdemli devleti içindeki toplulukları anlatmaktadır. Bununla birlikte Bayraklı, Farabi'nin “Es Siyaset'ül Medeniye” ve “Medinet'ül Fazıla” adlı eserlerinden yola çıkarak Farabi'nin sınıflandırması dışında üç farklı topluluğun da erdemli devlette bulunduğunu söylemiştir. Bunları da şu şekilde anlatmıştır.

“Sosyal Mobilitiyi İsteyen Topluluk”, toplumun kültürel değerlerini ve kanunlarını bozmaya çalışan topluluklardır. Amaçları, sahte kanunlar ve düzenlemelerle hedeflerine ulaşmaktır. Bununla beraber devletin mevcut iktidarının dikkatini çekmekten kaçınarak erdemli devletin kanunlarına ve egemenliğine karşı koymadan sessizce hedeflerine ilerler. Amaçlarına ulaşabilecekleri bir toplumsal düzeye çıkmak için çalışırlar. Eğer ulaştıkları toplumsal düzey kendi amaçlarına varmaları için uygunsa devlet düzenine verdikleri zarardan vazgeçerler. Eğer ki amaçlarına uygun değilse daha yüksek bir makama ulaşmaya ve devletin düzenine karşı bozgunculuk yapmaya devam ederler.⁷¹

“İtibarcı Topluluk”, aynı sosyal mobilitiyi isteyen topluluk gibi bu topluluk da bulunduğu sosyal mertebeden daha yükseğe çıkmayı ister. Bunun için her türlü yola başvurur. Başlıca hedefleri bilgisiz devletlerin de hedeflerinden olan şan, şöhret, servet ve bunlara benzeyen şeylerdir. Bu topluluk mutluluğu ve gerçeğin gerekliliğini kabullenmekle beraber bunlara samimi olarak inanmaz. Onların amacı erdemli devletlerde bulunan bu mutluluğun ve gerçeğin değerini düşürerek itibar kazanmaktır.⁷²

⁷⁰ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.69

⁷¹ Bayraklı, Farabi'de Devlet Felsefesi s.154

⁷² Bayraklı, Farabi'de Devlet Felsefesi s.155

“Hayalci Toplum”, Farabi’nin anlatımına göre, “bir sınıf vardır ki mutlu ve saadetli olmak için bazı şeyleri hayal etmektedir. Ancak hayal ettikleri şeyler hakkında tam bir bilgiye sahip olmadıkları için bir sonuca varamazlar. Bunlar erdemli şehre karşı çıkmazlar, doğru yolu arayıp hakikati bulmaya çalışırlar.”⁷³

Farabi’ye göre bu topluluktaki insanlar erdemi anlayacak güçte olmadıkları için erdemli olmaları da mümkün değildir. Zira erdemli olmayı hedefleyenleri yalancı olmakla suçlarlar. Hayalci topluluktaki insanlar her türlü bilgiye şüpheyile bakarlar.

Farabi’nin anlatmış olduğu tüm bu topluluklar erdemli devletteki toplumun içinde bulunurlar. Ancak bunlar tek başlarına bir toplum olmayı başaramazlar. Çünkü bu topluluklar erdemli topluluk içinde yok olmaya mahkûmdurlar.

3.5.2 Erdemli Toplum Dışındaki Toplular

Erdemli toplum sınıfına girmek her devletin kuruluşundaki temel amaçtır. Çünkü erdemli devlet toplumu mutluluğa ve refaha sahiptir. Farabi bunun tam tersi olan erdemsiz toplum çeşitlerinin de var olduğunu belirtmektedir. Farabi söz konusu erdemsiz toplumları anlatırken şu benzetmeyi kullanmıştır. “Bunlar tıpkı buğdayın ovasından çıkan delice otuna ya da ekinin içinde biten dikene veya tahıl ya da bitkiler için yararsız hatta zararlı olan başka otlara benzerler.”⁷⁴ Bu anlatımın yanı sıra “yaratılışları icabı hayvan düzeyinde olan insanlar gelir ki bunlar ne siyasi varlıklardır ne de onların siyasi bir toplulukları vardır. Tam tersine onların bazıları toplu halde yaşayan evcil hayvanlar, bazıları vahşi hayvanlar gibidirler. Bunun sonucunda bir kısmı da yırtıcı hayvanlar gibidir. Onlardan bir kısmı çöllerde ayrı ayrı, bir kısmı da birlikte ve vahşi hayvanlar gibi her türlü ahlaksızlık içinde yaşar. Bazıları, şehirlere yakın yaşarlar. Kimileri çığ et yerler; kimileri yaban ot ile kimileri de vahşi hayvanlar gibi avlanarak geçinirler.”⁷⁵

⁷³ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye , s.70

⁷⁴ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.62

⁷⁵ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.22

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılacağı üzere Farabi, söz konusu erdemsiz devletleri çeşitli zararlılara veya vahşi hayvanlara benzeterek onların erdemli olmaktan ve erdemli olmanın getireceği mutluluk ve refaktan uzak toplumlar olduklarını dile getirmektedir.

Farabi'ye göre erdemli olmaktan habersiz olan toplumlar, onun ne olduğunu bilmeyen veya erdemlin yolunu bildiği halde ona ulaşmak için çalışmayan şehirlere dâhil şehir sınıflandırması için de girer. Mutluluğun ne olduğunu hiç bilmeyen şehirlere “bilgisiz şehir”, mutluluğun ne olduğunu bilen fakat ona ulaşmayı amaçlamayan şehre “fasık (bilerek kötülük işleyen) şehir”, mutluluğu amaç edinip ona göre yaşayan toplumların oluşturduğu şehirlerin zamanla bozulup değişmesi sonucunda meydana gelen şehre “değişebilen şehir”, mutluluğu amaç edinmekle beraber onun gerçeğini kavrayamadığı için taklidi olan şeyleri mutluluk zanneden ve yanlış fikirlere sahip olarak doğru yoldan sapan toplumların oluşturduğu şehirler ise “şaşkın şehir” olarak adlandırılır.

Şimdi yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız bu şehirleri ayrıntılı biçimde inceleyelim.

3.5.2.1 Bilgisiz (Cahil) Şehir

Bilgisiz şehir halkı erdemli devletin hedeflediği mutluluk ve refah kavramını bilmemekte ve amaçlamamaktadır. Dahası kendilerine erdemli olmak öğretilse bile onu kabul etmez ve inanmazlar. Bilgisiz şehrin insanları sadece sağlık, servet ve dünyevi zevkler peşindedirler. Erdemli toplumların değer verdiği saygı ve itibar kazanmak gibi maddi hayatın değerlerine önem vermişlerdir.⁷⁶ Sağlıklı olma, servet sahibi olma ve diğer dünyevi zevkler bilgisiz şehrin halkının mutluluğunu sağlamada yeterlidir. Farabi maddiyat ve geçici dünyevi zevklere önem veren şehri bilgisiz şehir olmakla adlandırmaktadır. Ayrıca yukarıda sözünü ettiğimiz değerlerin dışında belli bir amacı olmadan varlığını devam ettiren ve şan, şöhret ve makam peşinde koşan toplumları da bilgisiz şehir sınıfına sokmaktadır.

Farabi'nin söz ettiği bu bilgisiz şehir tanımının, günümüzün maddiyata önem veren, tüketime yönelik bir hayat yaşayan ve şan, şöhret peşinde koşan toplumlara büyük oranda benzediğini görmekteyiz.

⁷⁶ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla , s.75, Siyaset-ül Medeniyye s.53

Toplumun mevki, şöhret servet gibi kazanımlar için çaba sarf etmesi ve ona dünyevi zevklerin her şeyin üstünde gösterilmesi ve söz konusu geçici dünyevi zevklere bağlı olarak, tüketimin yoğun olarak görüldüğü günümüz tüketim toplumu, Farabi'nin anlattığı bilgisiz şehirde olduğu gibi erdemli olmayı bilmemekte ve bilse dahi önemsememektedir.

Ayrıca Farabi bu tip toplumları manevi açıdan eksik toplumlar olarak görmekte ve amaçlarının nefisleri ile sınırlı olduğunu söylemektedir. Onların nefisleri ise ulaşmaya çalıştıkları dünyevi zevklerle sınırlıdır. Farabi'ye göre, bilgisiz şehrin insanları maddiyata ve dünyevi zevklere bağımlı bir hayat yaşarlar ve eğer bu değerler yok olursa onların yaşamları da yok olur.⁷⁷ Farabi bu noktada maddiyata bağlı olan bilgisiz şehrin en zayıf noktasını işaret etmektedir. Bu da bilgisiz şehrin ömrünün, kendisinin yarattığı dünyevi, geçici değerlerin ömrü kadar olduğudur. Bu bağlamda bilgisiz şehir kendi yarattığı bu dünyevi, geçici değerlerle kendi ömrünü kısaltmaktadır. Zira her türlü tehlikeye açık olan bu maddiyata ve dünyevi zevklere dayalı olan bu değerlerin yok olması halinde bilgisiz şehirler de yok olacaktır.

Farabi, net bir şekilde günümüz tüketim toplumunu anlattığı bilgisiz şehri kendi içinde altı alt gruba ayırmaktadır.

3.5.2.1.1 Zorlukların Oluşturduğu Toplum

Bilgisiz şehrin alt grubu olan bu toplum, kendi çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelmiştir. Zorlukların oluşturduğu toplum gerek doğa gerekse diğer toplumların yarattıkları tehlike ve zorluklara karşı yardımlaşma suretiyle ayakta kalmaktadır. Farabi'ye göre "bu toplum halkı yaşamak için yiyecekten, içecekten, evden ve kadından ancak zaruri olan miktarda yetinirler. Ve bu şeyleri elde etmek için birbirlerine yardım ederler. Başka bir deyişle söylemek gerekirse, zorlukların bir araya getirdiği topluluk ve devlet, insanın fiziki varlığını devam ettirmek amacıyla zorunlu ihtiyaçların elde edilmesi ve kazanılması için yardımlaşmayı gerekli kılan topluluk ve devlettir."⁷⁸

⁷⁷ Farabi , El- Medinet-ül Fazıla, s.81

⁷⁸ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s.75

Zorlukların oluşturduğu toplum, Farabi'nin yukarıda belirttiği gibi yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan ihtiyaçlarını çeşitli sanatları yaparak karşılar. Farabi'nin anlatımına göre bunlar çiftçilik, hayvancılık, avcılık, soygun ve benzeri çeşitli işler yaparlar. Farabi'ye göre "zorlukların bir araya getirdiği öyle şehirler vardır ki oralarda zorunlu ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan bütün sanat türleri vardır. Bu şehirlerarasında öyleleri de vardır ki aralarında zorunlu ihtiyaçlar yalnızca bir sanatla, söz gelişi çiftçilik veya başka türlü bir sanatla karşılanır"⁷⁹

3.5.2.1.2 Kötü Şehirlerde Yaşayan Toplum

Farabi'nin anlatımına göre bu toplumda yaşayanlar serveti, zorunlu şeyleri veya onların yerine geçen altını bolca elde etmek için sadece zenginlik sahibi olmak ve cimriliklerinden dolayı gerektiğinden fazla servet biriktirmek için çalışırlar.

Günümüz kapitalist toplumlarına benzeyen bu toplum bolca servetleri olmasına rağmen yaşamları için gerekli olandan fazlasını harcamaktadırlar. Farabi'ye göre bu toplumda " en üstün kişi zenginlikte en ileriye gitmiş ve zenginliğin elde edilmesinde en becerikli olan kişidir."⁸⁰

Bu anlatıma göre Farabi bu toplumun başkanının özellikleri konusunda şunları söylemektedir: "Onların başkanı, şehir halkını zenginliğin kazanılmasında iyi yöneten ve onların zenginliğini sürekli olarak koruyan kişidir. Zenginliğin kazanılması zorunlu ihtiyaçların sağlanmasında elverişli olan yollar yani çiftçilik, hayvancılık, avcılık, soygun gibi bütün metotlar ile ticaret ve kiralama gibi irade anlaşmaları kanalıyla olur"⁸¹

3.5.2.1.3 Bayağılık Şehri

Farabi'ye göre bu şehrin insanları bedensel zevklere düşkündürler. Bu insanlar yeme, içme, cinsellik ve özellikle oyun ve eğlenceden zevk alırlar. Bu halk sadece yukarıda

⁷⁹ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.93

⁸⁰ Farabi Siyaset-ül Medeniyye s.53

⁸¹ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.54

saydığımız zevklerin peşinden koşar ve hangisi daha fazla zevk veriyorsa ona yönelir. Bunu yaparkenki amaçları fiziksel varlıklarını devam ettirmek ya da bedensel yararlar sağlamak gibi başka herhangi bir fayda elde etmek değildir.

Farabi bu şehri şöyle anlatır: “Bilgisiz şehir halkına göre daha mutlu daha imrenilecek bir toplumdur. Çünkü onlar, söz konusu toplumun amacını, ancak zorunlu ihtiyaçların ve zenginliğin kazanılması ve bolca harcamalar ile anlaşılacağını düşünürler. Onlar oyun ve zevk için daha çok kaynaklara sahip olan kimse en mutlu en iyi ve en imrenilecek kişi olarak görülür.”⁸²

Farabi'nin anlattığı bayağı şehir düzenini, bağımsız bir şehir düzeni olarak görmekten çok önceki bölümde anlattığımız kötü şehirde yaşayan topluluğun içinde görmekteyiz. Maddiyata ve dünyevi zevklere dayalı bir toplumun vazgeçilmez parçası olan bayağı şehir düzeni, günümüzde kısaca eğlence sektörü veya endüstrisi olarak adlandırılmaktadır.

3.5.2.1.4 Şeref Düşkünü Şehir

Farabi'nin devlet felsefesi konusundaki iki önemli eseri olan “Es Siyaset-ül Medeniyye” ve “El Medinet-ül Fazıla”da bu şehir şöyle anlatılmıştır: “Bunun halkı başka milletler arasında ün ve itibar kazanmak, övülmek, saygı görmek, şan ve şöhretini arttırmak için el ele verirler. Yabancılar arasında ve kendi aralarında böyle tanınmak isterler. Her fert dilediği veya elinden geldiği kadar izzet ve ikram görmek ister.”⁸³ Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere şeref düşkünü toplumun amacı ün, şeref ve itibar kazanmaktır. Farabi'nin erdemli devletindeki en önemli özelliklerinden biri olan yardımlaşma dahi bu toplumda bir üstünlük göstergesidir. Zira bu toplumun yaptığı yardımlaşmaların en büyük amacı diğer insanlar arasında kendisini üstün göstermek ve şan, şeref, itibar kazanmaktır.

Bu toplumda ün, şan, şeref kazanımları sadece yapılan yardımlar yoluyla olmamaktadır. Çeşitli alanlarda zaferler kazanmak da bu toplum içinde ün ve itibar kazandırır öyle ki bu zafer o üne layık görülen kişinin yardımcılar tarafından bile kazanılmış olsa bu yardımcıları sahip olan kişi üne kavuşur.

⁸² Farabi, Siyaset-ül Medeniyye s.54 vd

⁸³ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla s76, Siyaset-ül Medeniyye s.55

Ancak burada dikkat etmemiz gereken nokta şeref ve ün kavramlarının birbirinden farklı olmasıdır. Ün kazanmak için bir yurdu yapma veya zafer kazanma gibi eylemler yeterken, şeref sahibi olmak kişinin elinde değildir. Bu toplulukta şeref sahibi olmak için iki yol vardır. Bunlardan ilki, ailevi köklerdir. Babadan oğula geçen çeşitli sıfatlar (krallık, beylik, vb.) kişiye şeref kazandırır. Yani şerefli olmanın ilk yolu aileye bağlıdır. İkinci yolu ise bir çok zaferler kazanmak, topluma büyük fayda sağlamak, güzellik veya cesaret sahibi olmak ve ölümü önemsememek ile kazanılır. Şeref düşkünü toplumda şeref kazanmak kadar onu korumak da önemlidir. Bunun için topluma hizmet etmek, yardımlarda bulunmak ve zaferler kazanmakla mümkündür. Bütün bunların yanı sıra şeref kazanılması konusunda Farabi: “Onların gözünde kişinin şereflenmesine yol açan şey bir veya birden fazla konuda üstünlük sağlamakla olur. Bu da kişinin kendisinin güçlü olması veya kendisini destekleyenlerin çok veya güçlü kimseler olmasıyla olur. Böyle biri başkasından kendisine zarar getirtmez fakat kendisi istediğinde başkasına zarar verebilir. İşte bu durumda olmak onlara göre imrenilecek bir durum olmaktadır ve böyle birisi şerefe layık olur.”⁸⁴

Şeref düşkünü şehirde hiç kuşkusuz şeref, ün ve itibar açısından en yüksek kişi başkan olur. Başkan önceki bölümlerde incelediğimiz cahil toplumların aksine mala ve mülke değer vermeyen bir davranış sergiler. Kendi ihtiyacı dışındaki mallarını ve servetini halka dağıtır ve karşılığında halktan kendisi için şeref ve övgü ister.

Bu sebepten ötürüdür ki halka en çok yardım yapabilecek kadar mal mülk sahibi olan ve yardım almadan kendi hayatını devam ettirebilecek gücü olan kişi bu toplumun başkanı olur. Bu konuda Bayraklı şunu söylemektedir; “Kerammiyye (Şeref düşkünü) Devletinde reis olabilmek için halka fayda temin etmek ve onların arzularını yerine getirmek gerekir. Bu fayda da:

- 1- Malla onlara fayda temin etmektir.
- 2- Zevklerde onlara fayda temin etmek,
- 3- Başka kaynaklardan veya başkalarından onlara gelirler emin etmek. Reis bunları halkına ya bizzat kendisi dağıtılır ya da bu işte görevlendireceği bir kişi ile yapılır.”

---

⁸⁴ Farabi Siyaset-ül Medeniyye s.5-6

Bu devletin başkanını halkı için servet harcar, halkın ihtiyaç duyduğu maddi zenginlikleri onlara ulaştırtırken kendisi hiçbir şekilde bu servetten istifade etmez. Zira devlet başkanının tek hedefi halkı tarafından şeref ve itibara layık görülme, onlar tarafından yüceltilmektir.

Başkanın halka yardımlarda bulunabilmesi için servet sahibi olması gerekmekte ancak Farabi'nin anlatımına göre eğer ki başkanda yeterli servet yoksa ihtiyaç duyduğu bu serveti ya halktan haraç ve vergi yoluyla toplayacak ya da başka devletleri savaşlarda yenerek onların servetlerine, mallarına el koyarak elde edecektir. Başkan kazandığı bu servetin büyük bir bölümünü halka kendisine şeref ve itibar kazanması için yardım yoluyla dağıtır ve şehir için harcar. Söz konusu toplum özellikle genel bir açıdan bakıldığında, Farabi'nin önem verdiği ve erdemli şehrin özellikleri içinde en önemlisi olarak belirttiği yardımlaşma ögesi kısmen görülmektedir. Zira Farabi'nin toplumlar için ulaşılması gereken bir hedef olarak gösterdiği erdemli devlet düzeninde, toplumun da yapılan yardımlaşma karşılığında hiçbir çıkar sağlaması söz konusu değilken, incelemekte olduğumuz şehirde yardımda bulunma, şeref ve itibar kazanmak için yapılmaktadır.

Şeref düşkünü şehrin bu özelliğine rağmen Farabi bu şehri diğer bilgisiz şehirler içerisinde erdemli olmaya en yakın olan olarak belirtmiştir. Ancak şeref düşküne şehirle alakalı olarak Farabi çok önemli bir tespitte bulunmuştur, şöyle ki: “Bu toplum, bilgisiz toplumların en iyisidir. Başkalarından farklı olarak bu şehir halkı ‘bilgisiz’ ve benzeri adlarla anılır. Bununla beraber eğer bu halkın şeref sevgisi çok aşırı bir biçimi alırsa, şehir, bir zorbanın şehri (Medinet-ül Cebbarın) olur ve kolayca “Zorbalı Şehir”e (Medinet-ül Tegallup) dönüşür.”⁸⁵

3.5.2.1.5 Zorba Şehirde Yaşayan Toplum

Bu toplumun amacı başka toplumları egemenliği altına almak başkalarının kendilerine hükmetmesine engel olmak ve çeşitli alanlarda zaferler kazanmaktır. Zira bu toplumun en büyük zevki zafer kazanmak ve başka toplumlara egemen olmaktır.

Yukarıda söz ettiğimiz zafer kazanımları iki yolla olmaktadır. Bunlardan birincisi, insanın kanı ve canı üzerinden kazanılan zaferdir ki bunu kısaca savaş veya çatışma olarak

⁸⁵ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye s.58

adlandırabiliriz. İkinci tür zafer ise menfaat alanında kazanılan zaferdir. Bu tarz zaferler, toplumların dinlerin ve kültürlerin oluşturduğu manevi alanın ele geçirilmesiyle kazanılır.

Bunların yanı sıra mal elde ederek egemenlik kurma yöntemi de bulunmaktadır ki bunu gerek günümüz devletlerinde gerek geçmişte var olmuş devletlerin düzenlerinde görmekteyiz. İster savaşlarda, fetihler yoluyla kazanılmış ganimetler olsun, ister sömürgecilik düzeniyle yapılan ticari kazanımlar olsun kazanılan bütün bu mal ve servetin amacı hem kendine parasal güç sağlamak, hem kendi halkı üzerinde hem de başka haklar üzerinde egemenlik kurmaktır. Bununla beraber başka halkları köle olarak çalıştırmak ve onlar üzerinde egemenlik kurmak da zorba şehrin toplumu için zafere giden başka bir yoldur.

Farabi bu toplum hakkında şunları söylemiştir: “Egemenlik tutkusunun derecesine bağlı olarak bu şehir insanları çeşitli mertebelerde bulunurlar. Bunlar halka, başkalarının kanını dökmek, öldürmek, köle etmek ve mallarını elde etmek için egemen olmayı seçer.”⁸⁶

Bu toplumun temel amacı ele geçirilen devletlerin toplumlarının bütün imkanlarını sonuna kadar kullanmaktır. Onların düşünce yapılarına göre, egemen olan toplum daima egemenliği altındaki topluma ister maddi ister manevi ister devlet yönetimi alanında olsun her konuda hükmeder. Zira onlara göre güçlü olan her zaman üstündür.

Farabi’ye göre “bazen bu tür insanlar katı, sert, öfkeli, savurgan, yeme içme düşkünü, cinsel ilişkilerde aşırı olup, yararlı şeyler elde etmek için birbirleri ile yarışır.”⁸⁷

Zorba şehirde yaşayan toplumlarda zafer kazanma isteği çok aşırı derecededir ki kendilerine karşı koymayıp teslim olanların malına itibar etmezler. Çünkü onlara göre savaş alanındaki kazanımlar daha saygındır.

Farabi’ye göre bu toplumun insanları zafer kazanabilmek ve egemenlik kurabilmek için genel olarak üç farklı yola başvururlar:

- “ a) Açıkça savaşarak egemenlik isteyenler,
- b) Hileli yollara başvurarak egemenlik isteyenler,

⁸⁶ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye,59

⁸⁷ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.60

c) Her iki yola da başvurarak egemen olmak isteyenler, yani hem savaşarak hem de hilelere başvurarak egemen olmak isteyenler.”⁸⁸

3.5.2.1.6 Demokratik Şehirde Yaşayan Toplum

Demokratik devlet, daha önce anlattığımız bilgisiz devletlerarasında, Farabi'nin oluşturmak istediği, erdemli devlet düzenine en yakın olan devlet biçimidir. Özgürlük açısından oldukça gelişmiş olan bu devlet dışarıdan gelecek olan hiçbir egemenliğe boyun eğmemektedir. Birçok farklı toplumlardan meydana gelen bu şehrin halkları, değerleri ve kültürleri bakımından da çeşitlidir. Bu düşünceyle demokratik şehirde yaşayan toplumun içinde çok kültürlü bir yaşam olduğunu söyleyebiliriz. Farabi; “bu şehir halkının istediğini yapmakta hür olup onlardan veya dışarıdan herhangi bir kimsenin bir otorite kurma hakkı yoktur. Dolayısıyla onların ahlaki davranışları, yönelişleri çok çeşitlidir.”⁸⁹

Demokratik toplumu diğer bilgisiz şehirlerden ayıran çeşitli özellikler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, özgürlüktür. Önceki paragrafta belirttiğimiz üzere her çeşit insanın uyum içinde yaşamasını sağlayan özgürlük anlayışı demokratik devlet yapısının temel taşıdır. Farabi'ye göre her insan böyle bir toplumda yaşamak ister, Farabi: “Çünkü orada insan için karşılanmayan hiçbir arzu ve istek yoktur. Milletler oraya göç ederek yerleşirler; şehir de ölçsüz biçimde genişler. Her soydan insanlar çoğalır; bu da çeşitli birleşimler ve evlenmelerle olur ki sonunda farklı yatkınlıkları ve son derece değişik eğitim ve yetiştirme biçimleri olan çocuklar görülür. Sonuç olarak bu, şehir birbirlerinden ayrı olmakla birlikte, birbirlerine bağlı, bölümleri farklı birçok şehirler oluşturur. Bu şehirlerde yabancılar yerlilerden ayırt edilemezler. Onlarda arzuların ve yaşama biçimlerinin her türüne rastlanır. Dolayısıyla orada zamanla erdemli kişilerin yetişmeleri mümkündür.”⁹⁰

Demokratik devlet düzenindeki özgürlük hiç şüphesiz beraberinde eşitlik ilişkisini de getirmektedir. Demokratik devlet düzeninde her insan serbesttir. Dilediği gibi yaşar. Bu düşünce ile demokratik devlette yaşayanlar birbirleriyle eşittirler. Zira bu toplumda yaşayan insanların hayat tarzları üzerinde ve bir insanın bir diğerinin üzerinde egemenliği yoktur.

⁸⁸ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.59

⁸⁹ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s. 64

⁹⁰ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.65

Sözünü ettiğimiz bu iki özellik demokratik devletleri, kişiler için çeşitli fırsatların var olduğu bir yer haline getirir. Bu fırsatlardan ötürü, Farabi'nin de belirttiği üzere, demokratik devlete birçok insanın göçmesi eğitim ve öğretim alanında da çeşitli düzenlemeleri ve gelişmeleri beraberinde getirmektedir. Farabi'ye göre bu devlet düzeninin erdemli insanların yetişmesi için uygundur. Bu erdemli insanların yetişme ve bulunma olasılığından ötürü de demokratik şehir diğer bilgisiz şehirlerarasında en üstün seviyede olanıdır.

Farabi, “bu şehirler ne kadar büyük, ne kadar medeni, ne kadar yoğun nüfuslu, ne kadar üretken ve ne kadar yetkin olurlarsa, sahip olduğu iyilik ve kötülük de o ölçüde çok ve büyük olur.”⁹¹ der.

Demokratik devletin birçok insanı kendine çekmesinin en büyük sebebi, önceki bölümlerde anlattığımız üzere özgürlük ve onunla bağlantılı olan eşitlik ilkesidir. Eşitlik ilkesi sadece halkın içinde değil yöneticisi ile halk arasında da uygulanmaktadır. Böylelikle yönetici belli bir ölçüde halkın denetimi altında olur ve halka hizmet etmeye yönlendirilir. Bu konuda Farabi, “ya imrendiği veya onun ataları iyi yöneticiler olduklarından, halkın gözünde büyük bir mevkiye sahiptirler. Atalarının iyi yönetiminden dolayı ona da yönetme hakkı verilmiştir. Toplum bu durumda yöneticiler üzerinde yetki sahibi olur.”⁹²

Demokratik toplumlarda yönetici ile halktan kişiler arasında eşitlik ilkesinin yanı sıra bu toplumdaki yönetim biçimi, içinde bulunduğu bilgisiz devlet sınıfı içindeki hiçbir devlette görülmemektedir. Öyle ki halkın yöneticisi üzerinde kesin baskısı bulunmaktadır. Yönetici halkı idare ederken halkın davranışlarına göre hareket eder, yöneticinin amacı, yönettiği toplumun refahı ve mutluluğudur. Bununla birlikte halk da yönetici üzerinde etki gücüne sahiptir. Halk yöneticisini izleyerek yanlışlarını gösterir ve devletin kendi istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda yönetilmesini sağlar. Yönetici halkın istek ve ihtiyaçlarını yerine getirdiği takdirde halkın övgüsüne ve itibarına ve itaatine sahip olur. Gerçekten de yöneticinin amacı halkın övgüsünü ve itaatini kazanmaktır. Halkın amacı ise istedikleri gibi yaşamalarını sağlayan özgürlüklerini korumak ve geliştirmektir. Zira halk sadece bu amaçlara hizmet edenleri övgüye ve itaate layık görür.

Halkın yönetici üzerindeki etkisi onun yönetime gelme şeklini de belirlemektedir. Bayraklı kitabında Farabi'ye göre demokratik toplumda reisin, liyakat ve halkın isteği olmak üzere iki

⁹¹ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.65

⁹² Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.65

şekilde iktidara geldiğini belirtir. Ancak bu iki yolun dışında da reis iktidara gelebilmektedir. Bunlar tesadüfi yollardır. Bu şekilde iktidara gelen reisin, eğer halkın istekleri doğrultusunda onlara sağladığı iyiliklere karşılık halktan bir beklentisi olursa bu durumda onun halk karşısında bir üstünlüğü kalmayacaktır. Eğer ki halka temin ettiği iyiliklerin yanında halkın ona verdikleri fazla olursa o zaman da halk reisten üstün bir konuma yükselecektir. Eğer reisin babadan gelen bir itibarı varsa halk babasına verdiği övgüyü reise de verecek ve onun da babası kadar iyi bir reis olmasını isteyecektir ki bu da halkın reis üzerinde uyguladığı bir baskı aracıdır.

Böyle bir durum içinde reisin yapması gereken ve halkın da ondan beklediği iki şey vardır. Bunlardan ilki, halkın mutluluğunu düşmanlara karşı korumak, ikincisi ise halkın malına ihtiyaç duymadan ailesini gücünün yettiği ölçüler içinde geçindirebilmektir.

Tüm bunların sebebi demokratik toplumda yönetimin halka yayılmış olmasıdır. İdare eden ve edilen bu toplumda net bir çizgiyle ayrılmamıştır. Dolayısıyla demokratik toplumda idareciler halkın isteklerini yerine getirmekle görevli birer araçlardır.

Burada bir toplumun yaşam tarzının o toplumun yönetim şeklini belirlemede nasıl önemli bir güç olduğunu görmekteyiz. Günümüz çağdaş devlet düzeni yapısına, toplum yaşam şekline ve hatta günümüz şehirlerinin yapılaşma düzenine büyük ölçüde benzeyen Farabi'nin bu anlatımı, çağdaş devletlerin ve toplumların sorunlarına isabetli bir şekilde değinmektedir. Farabi'nin yaşamış olduğu dönemin kültürel, siyasi ve toplumsal yapısını ele aldığımızda, günümüz devletlerini dahi içine alacak anlatımlarda bulunması, onun kültürel birikiminin derinliğine ve düşüncelerinden faydalandığı Aristoteles ve Platon gibi Yunan filozoflarında eksik olan evrensel bakış açısına sahip olduğunu görmekteyiz.

Demokratik devlet düzeninin, içinde bulunduğu bilgisiz devlet türleri arasındaki üstünlüğü ve Farabi'nin kurulmuş ve kurulacak olan her devlet için varılması gereken bir hedef olarak göstermiştir.

Bütün bu bilgisiz devletler sınıflandırmasındaki üstünlüklerinin yanı sıra Farabi'nin düşüncelerinden örnek almış olduğu Aristoteles ve Platon gibi filozofların dikkat çekmiş olduğu çok önemli bir nokta vardır, o da demokratik devlet düzeninin aynı bilgisiz devlet sınıflandırması içinde bulunan şeref düşkünü şehir gibi değişime uğrama olasılığıdır.

Daha önceden belirttiğimiz üzere, insanların davranışları toplumların ve dolayısıyla devletlerin düzenini belirler. Örnekleme gerekirse, özgürlük sınırı olmayan bir insan bir süre sonra hem kendisine hem de başkalarına bilerek veya bilmeyerek zarar vermeye başlar. Başlangıçta insanın dilediği gibi yaşamasını ve mutlu olmasını amaçlayan bu özgürlük, bir süre sonra belli bir düzeyin üstüne çıkması sonucunda toplum içinde anarşi ve şiddet ortamının doğmasını neden olacaktır.

Özgürlüğünün sınırlarını belirleyememiş olan insan, istediği her şeyi yapmayı özgürlük düşüncesi içine koyarak ve başlangıçta insanlara mutluluk getirmesi amaçlanan özgürlük anlayışının yapısına onarılması güç ve hatta imkansız zararlar verecek ve insanlar, sırf bu sınırları belirlenmeyerek kontrolden çıkmış olan özgürlük anlayışı sebebiyle, özgürlüğe gereken değeri ve önemi göstermeyeceklerdir.

İnsanlar arasında böyle bir yıkıcı etkiye sahip olan sınırsız özgürlük anlayışı, hiç şüphesiz devletin düzenini de etkileyecektir. Sınırsız özgürlüğün etkisinde olan demokratik yönetim anlayışı içinde oluşacak kargaşa ve anarşi ortamı sonucunda, devlet yöneticileri, devlet içinde huzurun ve refahın zarar görebilme ve devletin tamamen yıkılabilme olasılığına karşı sert ve zorba bir yönetim anlayışını benimseyebilirler. Tabii bu sert ve zorba yönetim biçiminin yer bulması hiç kuşkusuz halkın desteği ile mümkün olacaktır. Zira halk var olan kargaşa ve anarşi ortamından ötürü maddi ve manevi zarar gördüğünden, duruma hakim olacak ve devleti ayakta tutacak olan sert ve zorba yönetim biçimini destekleyecektir. Böyle bir durum yönetimin veya bir gurubun istek ve düşüncelerine bağlı kalmasıyla tamamlanacak ve bunun sonucu olarak kişisel özgürlükler bir yana kişinin fiziksel ve düşünsel varlığını dahi etkileyecek bir düzen ortaya çıkacaktır.

Platon bu konuda “Devlet” adlı eserinde şunları söylemiştir. “Bu doymak bilmeyen başka değerleri küçümseyen özgürlük isteği demokrasinin değişmesine ve zorbalık yolunu tutmasına sebep olur. Bu özgürlüğe susamış devletin başındakiler içki sunmasını bilmeyen sakilere döndüler mi demokrasi alabildiğine hürriyet için sarhoş olur. Halkı yönetenler her yoldan girmesini beceremez, her istenen özgürlüğü veremez olunca halk onları suçlandırır, hain diye, oligark diye cezalandırır. Oligarşinin başını yiyen hastalık burada da özgürlükten doğar. Daha büyük bir hızla gelişir ve sonunda demokrasiyi köleliğe çevirir. Çünkü her aşırılığın ardından sert bir tepki gelir.”⁹³

---

⁹³ Eflatun, Devlet, s.247

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılmaktadır ki sınırsız özgürlüğün getirdiği kargaşa ve anarşi ortamı demokratik devlet düzenini baskıcı ve gücün tek elde ve değişmez bir şekilde toplandığı devlet düzenine dönüştürmektedir. Bu noktada Platon ile Farabi'nin düşünceleri birbirinden ayrılmaktadır. Platon'nun kötümser bakış açısına nazaran Farabi demokratik devlet konusunda daha iyimser bir tablo çizmektedir. Ona göre demokrasi Platon'nun bahsettiği üzere tiranlığa doğru değil, erdemli devlete doğru değişime uğramaktadır. “Bununla birlikte fadıl devletlerin ve fadıl kişilerin yönetiminin kurulması diğer cahil devlete oranla zaruri ihtiyaçları karşılayan medinelere ile demokratik Medine daha kolay ve daha mümkündür.”⁹⁴

3.5.2.2 Fasık Şehirde Yaşayan Toplum

Fasık şehir devlet sınıflandırması konusunda Farabi'yi, düşüncelerinden yararlandığı Aristoteles ve Platon'dan ayıran diğer bir önemli noktadır. Çünkü bu devlet düzeni ne Aristoteles ne de Platon'un eserlerinde görülmemektedir. Farabi, bu devlet düzenini “Siyaset'ül Medeniye” ve “Medinet'ül Fazıla” da incelemiştir. Bununla birlikte Farabi'nin bu devlet düzenini Kuran'dan da almış olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Zira Farabi'nin belirttiği “fasık” terimi ile Kuran'da bulunan “fasık” kelimesi benzer anlamda kullanılmaktadır.

Farabi fasık devlet hakkında şöyle der, “fasık devlet halkının iş ve ahlaki davranışları bilgisiz devlet halkının davranışları gibidir. Fasık devlet sadece düşünce ve görüşlerinde cahil devletten ayrılırlar. Bu devletlerin hiç biri saadete eremezler.”⁹⁵

Fasık devlet düşünce olarak erdemli devlet ile örtüşmektedir. Mutluluğun ne olduğunu bilmek ve ona inanmakla birlikte, ona ulaşmak için hiçbir harekette bulunmazlar. Bunun yerine tıpkı bilgisiz toplumlar gibi davranarak şeref, güç ve egemenlik gibi şeyleri kazanmaya çalışırlar. Kısaca fasık devlette toplum, erdemli devlet olma yolunu bilmesine karşın yaptığı işler ve inandığı değerler neticesinde bilgisiz şehirlerin iş ve ahlaki davranışları içerisindedir. Bu sebepten dolayı erdemli devlet gibi mutluluğa ulaşamazlar.

⁹⁴ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye s.70-71

⁹⁵ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla, s.92

3.5.2.3 Değişebilen Devlette Yaşayan Toplum

Farabi fasık devlet düzeninde olduğu gibi bu devlet düzenini de Platon ve Aristoteles'in eserlerinde görmemekteyiz. Fakat aynı fasık devlet düzeninde olduğu gibi söz konusu devlet düzeninin de Kuran'da yer aldığını görmekteyiz. Farabi'nin sadece "Medinet'ül Fazıla" adlı eserinde belirttiği bu devlet düzeni günümüz devlet düzenlerinde örneğini görebileceğimiz bir yapıya sahiptir. Farabi, değişken devleti izah ederken, devletlerin kendinden başka devletlerin düşünce ve yaşam biçimlerinden etkilenebileceğini ve hatta söz konusu başka devletlerin düşünce ve yaşam biçimlerini benimseyebileceğini belirtmiştir. Bu noktada Farabi'nin işaret etmek istediği husus devletler arasındaki kültürel etkileşim gücüdür. Farabi bu konuda şöyle der, "mübadele devlet halkının görüş ve davranışları fadıl devlet halkının görüş ve davranışlarına benzerdi. Başka fikillerin tesiriyle değişmiş ve başka bir kültürün istilasına uğrayarak davranışlarını da değiştirmiştir."⁹⁶

Bütün bu anlatımlar aslında günümüzde görebileceğimiz devletlerin kendi kütllülerini yayarak başka devletlerin halkları üzerinde düşünsel açıdan kazanımlar ve egemenlikler sağlamaktır. Kültür emperyalizmi olarak tanımlayabileceğimiz bu hareketin günümüzdeki çağdaş ismi küreselleşmedir.

Farabi'nin yukarıdaki anlatımına bakarsak değişebilen devletlerin kökeninin, Farabi'nin ulaşılması gereken bir merteye olarak gösterdiği erdemli devletlere benzer bir yapıda olduğunu görebiliriz. Bayraklı, çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. "Görülüyor ki değişmiş devlet, fadıl devletten dönüşmektedir. Fakat Farabi, fadıl devletten çıkan bu devlete özel bir ad vermemektedir. Çünkü değişme çok yönlü olabilir. Fadıl devlet halinden çıkıp, tasnifte yer alan her hangi bir devlet haline gelmediği için bu genel isimi vermiş olsa gerek. Hangi devletin fikirleri onu etkilemiş ise o devletin şeklini alacaktır. Öyleyse önceden şu devlet haline gelecektir fikrini söylemek doğru olmayacaktır. Farabi de aynı yolu takip etti. Değişmiş medinedeki halkın fikir ve davranışlarına bakıp ona bir isim verebilir."⁹⁷

⁹⁶ Farabi, El- Medinet-ül Fazıla, s.92

⁹⁷ Prof. Dr Bayraktar Bayraklı Dr., Farabi'de Devlet Felsefesi-Doğuş Yayınevi-İstanbul 2000, s. 103

3.5.2.4 Şaşkın Devlette Yaşayan Toplum

Farabi bu devleti şu şekilde anlatır, “sapık” (şaşkın) devletlere gelince, onların halkına yukarıda söylediklerimizden başka şeylerin taklitleri sunulmuştur. Yani onlar için anlattıklarımızdan başka ilkeler ortaya konmuş, bu ilkelerin taklitleri verilmiştir. Onlara verilen ve onlar için ortaya konan saadet, gerçek saadetten başka bir saadettir. Onlara sunulan fikir ve görüşlerden hiçbiri ile mutluluk elde edilemez.”⁹⁸ Bütün bu anlatıma ek olarak şaşkın devletin düşünce yapısının durması, yaratma ve sorgulama kabiliyetinin olmaması diğer özelliklerindedir.

---

⁹⁸ Farabi, Siyaset-ül Medeniyye, s.74

SONUÇ

Araştırmamın başında devletin nedensel kökenini açıklamaya çalıştım. Burada görüleceği üzere gerek doğadan gerekse diğer insanlardan kaynaklanan çeşitli zorluklar insanları önce bir arada yaşamaya etmiş ve akabinde insanların oluşturduğu bu toplulukların varlıklarını devam etmesi açısından çeşitli kanunlar ve kurallar getirilerek bu kuralları uygulayacak bir otorite tesis edilmiştir. Ancak söz konusu insan topluluklarının sadece zorunlulukların bir araya getirdiğini söylemek eksik bir tanımlama olacaktır zira dinsel ve kültürel benzerilerde insanlar bir arada yaşamasını sağlayan önemli etmenlerdendir. Bununla birlikte devlet kurumun kanunları uygulanmasını sağlayan bir otorite olmasının yanı sıra insanlara birliktelik anlayışı, ulus olma anlayışı sağlayan bir yapısı olduğunu da görmekteyiz.

Tezimin ilk bölümü olan dinsel düşüncenin devlet felsefesine ve ülkelerin yönetimine olan etkilerini iş bu söz konusu otoritenin üzerinde görmekteyiz. İslamiyet bağlamında incelemiş olduğum dinsel düşüncenin devlet felsefesine olan etkilerinde açıkça görülmektedir ki burada karşımıza İslamiyet'in sadece manevi değil dünyevi yönünde var olduğu karşımıza çıkar. Evrensel bir yapıya sahip olan İslam'ın insanların yaşam tarzlarına olduğu kadar, devlet yönetimlerine olan etkileri çok önemlidir.

Tezimin ikinci bölümünün konusu olan Farabi'de devlet felsefesinde ise İslamiyet'in evrenselliği ile Antik Yunan'ın devlet düşüncesinin nasıl birleştirildiğini görmekteyiz Farabi, devlet düşüncesini oluştururken etkisi altında kaldığı Aristoteles ve Platon gibi düşünürlerin içinde yaşadıkları site-devletlerin yapısından kaynaklanan sınırlı devlet düzeni anlayışlarını İslamiyet'in evrensel düşüncesi ile tamamlayarak bütün dünyayı kapsayacak bir hale getirmiştir. Farabi'nin gerek ideal devlet yönetimini tanımlamasında gerekse ideal olmayan diğer devletleri tanımlamalarında dikkatimi çeken en önemli nokta bu devletlerin özelliklerinin çeşitli insan özelliklerine olan benzerliğidir. Buradan da anlaşılmaktadır ki Farabi devlet tanımlamalarını insan temelli bir yapıya dayandırarak yapmıştır. Yapmış olduğu bu tanımlamalarda görmekteyiz ki devlet kurumunun şeklini onu kuran insanların karakterlerinin belirlemektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki Farabi'ye göre insanların karakterlerinin oluşumuna etki eden coğrafya, din, kültür gibi etmenler insanların oluşturmuş olduğu toplumların yağısına o toplumlar içinde düzeni sağlayan yazılı veya yazısız kurallara ve o kuralların uygulanmasını sağlayan devlet teşkilatına da etki etmektedir

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

ABADAN Yavuz, Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1952

ARSL Sadri Maksudi, Farabi'nin Hukuk Felsefesi, Kenan Matbaası, İstanbul 1945

AYDIN Mehmet, Hıristiyanlık Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007

ARİSTOTELES Politika, Çev: Mete Tuncay, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975

ATAYMAN Veysel, Devlet Giriş Thales'ten Platon'a Yunan Felsefesi, Donkişot Yayınları, İstanbul 2005

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi, V Yayınları, Ankara 1989

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali-Levent KÖKER, İmparatorluktan Tanrı Devlete, İmge Kitapevi Ankara 1998

BAŞGİL Ali Fuat, Esas Teşkilat Hukuku, Baha Matbaası, İstanbul 1960

BAYRAKLI Bayraktar, Farabi'de Devlet Felsefesi, Doğuş Yayınları, İstanbul 1983

CEVİZCİ Ahmet, Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Asa Kitapevi, Bursa 2001

CEVİZCİ Ahmet, Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999

CORBİN Henry, İslam Felsefesi Tarihi, Çev: Ahmet Arslan, Cilt1, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 4, Babil Yayıncılık 2006

CASSİRER Ernst, Devlet Efsanesi, Çev: Necla Arat, Remzi Kitapevi, İstanbul 1984

ÇOTUKSÖKEN Betül, Saffet Babür, Ortaçağsa Felsefe, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000

EROĞLU, Devlet Nedir, İmge Yayınları, Ankara 1990

EFLATUN, Devlet, Çev: Sabahattin Eyüpoğlu, Mehmet Ali Cimcoz, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975

FARABİ, Fusul'ül Medeni (Siyaset Felsefesine), Çev: Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987

FARABİ, İhsa'ül Ulum (İlimlerin Sayımı), Çev: Mehmet Ateş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990

FARABİ, Es Siyaset'ül Medeniye veya Medinet'ül Mevcudat, Çevirenler: Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener, Rami Ayaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980

FARABİ, Farabi'nin Üç Eseri (Mutluluğu Kazanma, Eflatun Felsefesi, Aristo Felsefesi) Çev: Hüseyin Atalay, Morpa Kültür Yayınları, İst 2004

FARABİ, El Medinet'ül Fazıla, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul

FAHRİ Macit, İslam Felsefesi Tarihi, Cev Kasım Turan, İklim Yayınları, İstanbul 1992

GÖKBERK Macit, Felsefe Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1961

HÜLAGÜ Orhan, Farabi ve İbn-i Haldun'da Devlet Düşüncesi, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999

HAMMOND Robert, Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi, Çevirenler: Gülnihal Küken, Uluğ Nutku, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

KÜYEL, Mubahat Türkler, Farabi ve Siyaset, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988

KURAN-I KERİM MEALİ, Türkiye Diyanet Vakfı, *Hazırlayanlar: Prof.Dr. Hayrettin Karaman - Prof.Dr. Ali Özek - Prof.Dr. İbrahim Kaftı Dönmez - Prof.Dr. Mustafa Çağrı - Prof.Dr. Sadrettin Gümü - Doç.Dr. Ali Turgut*

NİYAZİ Mehmet, İslam Devlet Felsefesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994

OLGUNER Fahrettin, Farabi, Akedemi Kitapevi, İzmir 1993

OKADAN Recai Galip, Umumi Amme Hukuku, İstanbul 1952

OSTROGORSKY, George, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

ÖZTÜRK Şinasi Din ve İnanç Sözlüğü. İstanbul: Vadi yayınları. 1998

RUNCİMAN, Steven, The Byzantine Theocracy. Cambridge: Cambridge University Press, 1977

ŞENEL Alaeddin, "Siyasal Düşünceler Tarihi", Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004

ŞİRVANİ Harun Han, İslam 'da Siyasi Düşünce ve İdare, Çev Kemal Kuşçu, İstanbul, Nur yayınları, 1965

TAYLAN Necip, İslam Düşüncesinde Din Felsefesi, İFAV yayınları, İstanbul 1994

TOKU Neşet, Siyaset Felsefesine Giriş, Kaktüs yayınları, İstanbul 2005

ÜLKEN Hilmi Ziya, Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Kaynakları ve Etkileri, Cem yayınevi, İstanbul 1993

ÜLKEN Hilmi Ziya, Kıvamuiddin Burslan Farabi, Kanaat Kitapevi İstanbul 1940

2. MAKALELER

ASTER Einst Fon, Felsefe Tarihinde Türkler, Ankara, Belleten, Cilt XI, Nisan 1938, Sayı 5-6

AYDIN Mehmet, Farabi'nin Siyasal Düşüncesinde, Saadet Kavramı, Ankara, AUIF Dergisi Cilt XXI, 1976

CANATAN Kadir, Kilise-Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'de Laiklik, Bilgi ve Hikmet, Yaz 1995, Sayı 11, s. 23- 42.

ÇUBUKÇU İbrahim Agah, Türk Filozofu Farabi ve Düşünce, AKDITYK, Ankara, 1985, Belleten Cilt XLIX, s. 194

Dinler Tarihi Araştırmaları III Hıristiyanlık Dünü Bugünü ve Geleceği, Ankara Dinler Tarihi Derneği Yayınları 2001

ELMALI Osman, Farabi'de Toplum Felsefesi Nedir, İstanbul, Felsefe Dünyası 2005/2 s.42

HARAKAS, Stanley (1976). "Orthodox Church-State Theory and American Democracy," Greek Orthodox Theological Review, 21,1976 s. 399-421.

ŞİRVANİ Harun Han, Farabinin Siyasi Nazariyeleri. Çev H.G. Yurdaydın, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, Cilt 4 Sayı 12 1950

TOKU Neşet, Siyaset Felsefesi Nedir, İstanbul, Felsefesi Dünyası 2002/1 s.35

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Emre AVCI

Doğum Tarihi ve Yeri : 31.01.1981- İzmir/Bornova

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Anadolu Lisesi

Lisans Diploması : Doğu Akdeniz Üniversitesi

Yükseklisans Diploması:

Tez Konusu : Dinsel Düşünce Bağlamında Devlet Felsefesi ve Farabi’de İdeal Devlet Felsefesi

Yabancı Dil / Diller : İngilizce, İspanyolca

Bilimsel Faaliyetler**İş Deneyimi**

Stajlar : KKTC, Savunma, Dışişleri Bakanlığı 1.2.2002-28.2.2002

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

Adres : Çağlayan Mahallesi 2092 Sokak Yaviuzhan Sitesi A Blok Kat 5
Daire 13

Tel. no : 05326102437